

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DIN HOTARUL LOCALITĂȚII GAJ (SERBIA). COLECȚIA ALMÁSY

Alexandru Szentmiklosi, Andrei Bălărie, Zsuzsanna Kopeczny*

In memoriam B. Milleker

Cuvinte-cheie: *Banat, Gaj, Kovin, neolitic, epoca bronzului, ceramică incrustată, Szeremle, Žuto Brdo-Gârla Mare.*

Keywords: *Banat, Gaj, Kovin, Neolithic, Bronze Age, inlaid pottery, Szeremle, Žuto Brdo-Gârla Mare.*

Schlüsselwörter: *Banat, Gaj, Kovin, neolithikum, Bronzezeit, inkrustierter keramik, Szeremle, Žuto Brdo-Gârla Mare.*

Archaeological Findings At the Border Area of Gaj (Serbia). Almásy Collection

(Abstract)

The names of five scientific personalities-Almásy György, Chernel István, Miske Kálmán, Bella Lajos and Bódog Milleker, whose evolutions met in a relatively short period of time because of the particularities of the two archaeological sites, are linked to the Gaj findings.

If Almásy György can be thanked for his focus and effort in starting the archaeological research, it was Miske K. and Bella L. who introduced these discoveries into the archaeological literature of the time, and consequently to the general interest into these findings, they had started the first archaeological researches. But we owe most to B. Milleker, whose scientific work continues to be not only a tool but also a reference point for his commitment to the preservation of the vestiges of the past and to the conduct of archaeological research according to scientific criteria.

The archaeological findings at Gaj-Beli Breg demonstrate the existence of a cremation necropolis belonging to the Žuto Brdo-Gârla Mare culture, where together with elements from the "classical" stage of the culture, there are also pottery vessels whose shape and ornaments plead for an earlier chronological classification, contemporary to the evolution of the Szeremle-Bjelo Brdo group.

The Gaj-Csollak-féle malom and Beli Breg findings became part of the archaeological literature and despite their mistaken location (Kovin area), the particularities of the artifacts discovered there turned the two sites into major reference points in the pre-history of the Banat region.

Învățătorului Bódog Milleker (1858–1942), istoria, și în special arheologia, îi datorează enorm, nu numai pentru activitatea în cercetarea arheologică, dar și în cea de valorificare a săpăturilor și a informațiilor privind descoperirile arheologice din Banat. Astfel, *corpusul* format din cele trei volume¹ privind descoperirile arheologice din Ungaria de Sud, așa cum era numit odinioară Banatul, continuă să fie un instrument de lucru util și la mai bine de 100 de ani de la publicarea acestora.

Începând din anul 1877, tânărul B. Milleker începe să se ocupe constant de monografii istorice și de descoperirile arheologice, în anul 1894 devenind și custodele muzeului din Vrșac².

Mulțumită acribiei lui Bódog Milleker (Pl. I/1), alături de rezultatele săpăturilor arheologice din Banat, au fost consemnate atât descoperirile arheologice izolate cât și cele efectuate de colecționari, multe dintre acestea pierzându-se de-a lungul timpului și singura evidență a acestora rămâne opera lui B. Milleker.

O astfel de colecție a fost și cea a Dr. Almásy György³ (1867–1933), care odată mutată la Bernstein, a ieșit din atenția arheologilor care s-au ocupat de preistoria Dunării Mijlocii și a Banatului în general.

* Muzeul Banatului Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, 300002, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com, andrei.balarie@gmail.com, zsuzsakopeczny@gmail.com.

¹ Milleker 1897; Milleker 1899; Milleker 1906.

² Rašajski 1995, 9; Bodó-Viga 2002, 615–616 (s.v. Németh F.); Medaković 2008, 30.

³ B. Milleker îl menționează numele de „Almásy” (Milleker 1897, 43, 72; Milleker 1899, 67; Milleker 1906, 35, 66, 78, Milleker 1937, 61, unde prenumele de „György” apare în formă germanizată, respectiv „Georg”). Tot sub forma „Almásy” apare menționat și de Bella L. (Bella 1898, 103, 106) și Chernel I., (Chernel 1899, 52, 653). Sub aceeași formă este amintit și de M. Șandor-Chicideanu și I. Chicideanu (Șandor-Chicideanu-Chicideanu 1993, 151). Numele corect, pe baza documentelor genealogice, este de Almásy (Reiszig 1916, 4).

Provenit dintr-o ramură a familiei aristocratice *Almásy de Zsádány și Törökszentmiklós*⁴, Almásy György va fi cunoscut de posteritate drept un temerar explorator al Asiei, etnograf, filolog, zoolog și ornitolog⁵. Puțin cunoscut este faptul că în tinerețea sa, Almásy György nu numai că a colecționat antichități dar a și efectuat săpături pentru a-și completa colecția⁶. La aceste activități am putea adăuga și activitățile de catalogare a obiectelor, specifice începuturilor activităților muzeale, modul de expunere a acestor descoperiri din anexa castelului Bernstein continuând să păstreze conceptul original elaborat de Almásy György⁷ (Pl. II/1–2).

În cursul anului 1895, tânărul Almásy, în vârstă de 28 de ani (Pl. I/2), împreună cu ornitologul Chernel István (1865–1922), a efectuat cercetări ornitologice în zona dunăreană a Banatului (Pl. I/3)⁸. Cu această ocazie, Almásy György a luat contact și cu bogăția de situri arheologice din sudul Banatului⁹. Dintre acestea, definiții pentru activitatea de colecționar a lui Almásy György vor fi cele situate în hotarul localității Gaj (Gája/Gálya), situată la est de Kovin și care de-a lungul timpului, în actele oficiale a purtat mai multe denumiri¹⁰.

⁴ Alapi *et alii*, 1913, 10; Reiszig 1916, 4. O parte a faimei de care s-a bucurat această ramură se datorează în special celui de-al doilea fiu al lui Almásy György, respectiv Almásy László Ede (1895–1951). Celebritatea lui Almásy László Ede s-a datorat expedițiilor din nordul Africii, efectuate în prima jumătate a sec. XX. În cursul acestor expediții, Almásy László a descoperit și celebrele picturi rupestre de la Gilf Kebir, din Egipt. (Török 1997; Török 2002; Kubassek 2001, 72). Viața tumultuoasă a lui Almásy László Ede a fost sursa de inspirație pentru romanul scris în 1992 de către Michael Ondaatje (*Pacientul englez*), ecranizarea din anul 1996 fiind premiată cu nouă premii Oscar.

⁵ Keve-Sámuel 1969, 340, I, nr. 1, 356; Bodó-Viga 2002, 11–12 (s.v. Kodolányi J. if., Vig K.); Jenkins 2004, 176; Sensenig-Dabbous 2004, 165, 169–170.

⁶ Așa cum le-a catalogat și B. Milleker, aceste săpături nu au avut rădăcina unor cercetări arheologice propriu-zise (Milleker 1906, 66).

⁷ La acestea am putea adăuga și activitățile de catalogare a obiectelor care și astăzi continuă să fie expuse la castelul Bernstein. O componentă a unei armuri medievale târzii (apărătoare de antebraț cu balamale) păstrează în interior, scris de mână cu un creion, eticheta cu numele colecției, respectiv „*Borostyánkő*”.

⁸ Bella 1898, 103; Milleker 1937, 61.

⁹ Almásy György achiziționează obiecte care provin din hotarul localităților Dubovac, Kovin (Milleker 1897, 38, 72) și Gaj-Beli Breg și *Csollak-féle malom* (Milleker 1897, 43; Milleker 1906, 66). Prezența lui Almásy György în zona Dubovacului este menționată și de către Monica Șandor-Chicideanu și I. Chicideanu (Șandor-Chicideanu-Chicideanu 1993, 151).

¹⁰ De-a lungul timpului, localitatea a avut mai multe denumiri pe care B. Milleker le folosește în paralel (*Gája*,

Ca urmare a descoperirilor făcute de cele două personalități ale cercetării ornitologice în hotarul localității Gaj, B. Milleker acordă o atenție constantă acestei localități și alături de corectările ulterioare, custodele muzeului din Vrșac va completa informațiile deja publicate cu altele noi, extrem de importante pentru cercetarea arheologică.

Cele două situri de referință din hotarul localității Gaj sunt cele descoperite la *Beli Breg*¹¹ (Pl. III) și *Csollak-féle malom*¹² (Pl. IV). Ambele situri, prin abundența artefactelor arheologice, vor trezi atât interesul colecționarilor cât și pe cel al arheologilor, cercetările de teren și săpăturile arheologice propriu-zise succedându-se cu repeziciune (1895–1898).

Semnarea bogăției celor două situri din hotarul localității Gaj se datorează baronului Miske Kálmán (1860–1943), care, după unii biografi, chiar a participat la săpăturile „arheologice” organizate de către Almásy György în hotarul localității Kovin¹³. Miske K. îl atenționează pe Bella Lajos (1850–1837), arheolog la Muzeul Național din Budapesta, despre abundența descoperirilor din acest punct și de colecția de artefacte arheologice adunată sau achiziționată de către Almásy György. Bella L. obține permisiunea lui Almásy György să prezinte obiectele cea mai importante, obiectivul declarat al autorului fiind

Gálya, Gajic). În anul 1717, actele vremii păstrate la Vrșac menționau existența unei localități Gaisch care mai apoi, pe hărțile Mercy apare *Gay*. Ca urmare a inundațiilor, această localitate dispare, nefiind marcată pe hărțile de la 1761. Satul a fost reînțemeiat între anii 1765–1768 (Reiszig 1914, 46), fiind prezentă pe hărțile realizate în urma ridicării topografice iozefine dintre anii 1769–1772 (*Josephinische Landesaufnahme*). Localitatea este denumită oficial *Gája* în 1853–1854 și 1873 iar mai apoi *Gálya*, în anii 1881, 1894, 1916, până în 1922 (Marković 1966, 66). În perioada interbelică, alături de denumirea *Gaj*, utilizată în actele oficiale, în literatura arheologică se folosește și forma de *Gajic* (Milleker 1937, 61; Milleker 1938, 109). Denumirea de *Gaj* începe să fie utilizată din 1918 și este reconfirmată în anii 1922, 1935, 1947 și 1959, fiind denumirea oficială din zilele noastre (Marković 1966, 66).

¹¹ Milleker B., 1897, 43; Milleker B., 1898, 68; Milleker B., 1900, 68–70; Milleker B., 1906, 66–81.

¹² Milleker 1897, 71; Milleker 1899, 41, Milleker 1900, 62, 69; Milleker 1906, 66, 78–79.

¹³ Bodó-Viga 2002, 617, s.v. Ilon G.; Vágusz 2010, 61–62). Dacă nu se face o asimilare între publicarea parțială a colecției Almásy și campania din toamna anului 1898, cel mai probabil, această colaborare poate fi legată de anul 1895, când au fost dezvelite complexele arheologice afectate de inundații, în marginea sitului *Csollak-féle malom*. Dacă Miske K. ar fi participat la săpăturile lui Almásy Gy. de la *Beli Breg*, arealul în care a fost localizată prezența lui nu ar fi fost la Kovin, ci la Dubovac, localitate căruia Miske K. a atribuit situl de la *Beli Breg* (Miske 1909, 134).

cel de a atrage atenția, în special a muzeului din Timișoara, asupra bogăției de artefacte din această zonă¹⁴.

Ca urmare a acestei prezentări, o parte a colecției Almásy a intrat și în literatura arheologică la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX¹⁵, ilustrarea parțială a colecției de către Bella L.¹⁶ fiind preluată mai apoi și de alți cercetători¹⁷.

Cercetările de teren și cercetările arheologice de la Gaj-Csollak-féle malom (1895–1896)

Punctul *Csollak-féle malom* se află la sud-vest de Gaj și la nord-est de Kovin, pe o terasă alungită care se îngustează către est. Terasa se ridică la aprox. 3–4 m deasupra câmpiei inundabile a Dunării fiind mărginită la nord de un braț mort de apă numit Crna Bara iar la sud de Ponjavica (*Ponyaviczka*) (Pl. IV). Culoarea neagră a pământului din acest sit arheologic a fost remarcată și de către Miske K.¹⁸, această culoare sugerând o intensă locuire a terasei.

Din cauza imediatei vecinătăți, acest sit arheologic a fost inclus de către B. Milleker în hotarul localității Kovin, plasare preluată și perpetuată în literatura arheologică de specialitate uneori, și cu toponimele schimbate¹⁹. În anul 1906, B. Milleker revine asupra acestei localizări și precizează faptul că punctul *Csollak-féle malom* se află în hotarul loca-

lității Gaj²⁰, la aprox. 4,5 km nord-est de Kovin, în imediata vecinătate a singurei mori de pe brațul de apă Crna Bara. Proprietarul acestei mori se numea Csollak și era din localitatea Gaj. Se menționează totodată și faptul că pe hărțile militare ale vremii, acest punct este trecut cu toponimul *Gajski mlina*²¹ (Pl. IV/1).

Cel care a luat primul la cunoștință bogăția acestui sit arheologic a fost Klingl János²², locuitor din Temes-Kubin (astăzi Kovin, în Banatul sârbesc). În primăvara anului 1895, alături de cercetările de teren, acesta execută, probabil, și primele săpături de amator²³. În cadrul săpăturilor, Klingl J. a dezvelit aprox. 20 de amfore, strachini/ castroane, căni și cănițe. O parte dintre aceste căni au avut o formă globulară, cu toate supraînălțate, unele dintre aceste vase fiind bogat ornate. Alături de aceste tipuri de vase, B. Milleker menționează și descoperirea unor vase cu picior²⁴. Alături de artefactele descoperite în necropola de incinerare, în perimetrul aceluiași sit arheologic au fost descoperite trei statuete din lut²⁵.

²⁰ Milleker 1906, 66, 78–79; Milleker 1937, 61, Milleker 1938, 109.

²¹ Milleker 1906, 66. Pe harta militara a celei de-a treia ridicări topografice, tipărită în 1897, punctul *Csollak-féle malom* apare trecut ca „*Gajski m.*”. Această moară o întâlnim și pe harta publicată în anul 1900 de către de Ministerul Economiei. Coordonatele sitului, conform lui Bella L., sunt N44°47' și E38°41' – E38°42' iar pe harta militară din 1897, situl se află pe coloana XXIV, zonele 26–27, cota 75 (Bella 1898, 103). Pe baza reperelor geografice identificate, distanța de 4,5 km a sitului față de localitatea Kovin, propusă în volumul III al corpusului de descoperiri preistorice din Banat (Milleker 1906, 66) este cea mai probabilă.

²² La descoperirile din hotarul localităților Dubovac și Gaj este menționat *Klingl* iar la cele din hotarul Kovinului, „*Klingel*” (Milleker 1897, 38, 43, 71–72). Această inconstanță se păstrează și mai târziu, în corpul de descoperiri dedicat perioadei romane, autorul descoperirilor de la *Csollak-féle malom* este menționat sub forma de „*Klingl*” (Milleker 1899, 41). Sub aceeași formă de *Klingl* este amintit și de către Bella L. (Bella 1898, 103). În primul registru de inventar al muzeului din Timișoara (astăzi Muzeul Banatului din Timișoara), la pagina 111, în dreptul numerelor de inventar 1577–1578 (care reprezintă un topor și un ciocan, ambele din piatră) este trecut ca donator *Klingl János* din Temes-Kubin. Aceeași formă a numelui este trecută și în darea de seamă privind creșterea obiectelor din colecțiile muzeului (*TRÉT*, 1897, 72). L. Kakucs îl va menționa în forma coruptă de *Ioan Kling* (Kakucs 1977, 477). Fl. Medeț și N. Toma îl vor aminti pe donatorul din Kovin sub forma de *Johann Klingl* (Medeț-Toma 1997, 60). J. Uzelac preia forma utilizată de B. Milleker, respectiv J. Klingel (Uzelac 2002, 22, nr. 25).

²³ Kakucs 1977, 477.

²⁴ Milleker 1897, 72.

²⁵ Acestea au fost achiziționate, ulterior, de către Almásy György și duse la Bernstein (Milleker 1897, 72).

¹⁴ Bella 1898, 106.

¹⁵ Milleker 1900, 68; Milleker 1906, 66–81.

¹⁶ Plansele cu artefactele ceramice sunt preluate după Bella L. (Bella 1898) care descrie câteva obiecte din colecția Almásy, în marea ei majoritate, provenită de la Gaj-Beli Breg și nu de la Gaj-Csollak-féle malom.

¹⁷ Miske 1899, 255, T. II/3–5, Wosinsky 1904, 57, T. LXXXIX–XCI, precum și statueta antropomorfă din partea superioară a planșei XCII; Milleker 1906, 69–70, 72–73, 75, T. II–VI; Szentkláray 1914, 225–227; Letica 1973, 73, nr. 23, T. VII/2; Kovács 1988, 165, Abb. 4.

¹⁸ Miske 1909, 131.

¹⁹ Milleker 1897, 71; Milleker 1900, 62, 67, 69. Inițial, în primul volum al corpusului de descoperiri preistorice din Banat, B. Milleker a localizat situl la aprox. 7 km est de Kovin, la vest de moara lui Csollak și de brațul de apă Crna Bara (Milleker 1897, 71). Miske K., referindu-se la acest sit, a utilizat termenul de *Čolak ōstelep* (sau *telep*) (Miske 1899, 251, 254), forma slavizată fiind adoptată, mai apoi, și de B. Milleker (Milleker 1938, 109). Ulterior, Miske K. renunță la toponimul *Čolak* în favoarea celui de *Černa Bara* însă precizează foarte clar că situl se află în apropiere de Kovin, în hotarul localității Gaj (Miske 1909, 131; Miske 1910). În cadrul repertoriului descoperirilor eneolitice din Banat, J. Uzelac utilizează toponimul de Kovin-*Čolakova Vodenica* (Uzelac 2002, 22, nr. 25). M. Șandor-Chicideanu introduce ambele situri (*Beli Bregi* și *Csollak-féle malom*) în hotarul localității Kovin, toponimele fiind traduse sau modificate (*Moara lui Csollak* și *Belibreg*) (Șandor-Chicideanu 2003, 238–239, nr. 153).

Aceste săpături au debutat, inițial, cu o cercetare de teren care a avut loc în cursul a două după-amieze²⁶. Cei doi ornitologi celebri, Almásy György și Chernel I., au cercetat un areal de aprox. 140 m² de pe care au adunat peste 82 de unelte din piatră și os, fragmente ceramice și chiar vase întregi. În partea sudică a sitului, acolo unde inundațiile au erodat panta, Almásy György a observat mai multe gropi cu diametrul de 1,5–2 m. Câteva dintre aceste gropi conturate în profilul malului rupt al terasei au fost cercetate, acestea fiind, foarte probabil săpăturile la care se referă Bella L. și Kakucs L.²⁷ Au fost dezvelite vetre de foc circulare, pe care s-au aflat „grămezi de fragmente ceramice”²⁸. Alături de unelte din piatră, au fost găsite și obiecte din silex, os și corn de cerb sau căprior²⁹.

O parte a obiectelor arheologice descoperite la Gaj-Csollak- *féle malom* au fost duse de către Almásy György la castelul familiei din Bernstein unde, conform lui B. Milleker, au fost amestecate cu artefactele descoperite anul următor, în urma săpăturilor de la *Beli Breg*³⁰. La începutul sec. XX, o parte din artefactele care au alcătuit colecția Almásy au ajuns în custodia asociației culturale din orașul Vasvár³¹, situat în sudul comitatului Vas, fiind accesibile lui Miske K. la redactarea celor două studii privind cronologia descoperirilor preistorice din partea sudică a Ungariei („Aldunavidék”)³².

Ca urmare a amestecului de artefacte din cele două situri arheologice, publicarea parțială a colecției Almásy de către Bella L. oferă unele indicii pentru o separare parțială a materialelor arheologice descoperite la Gaj-Csollak- *féle malom*.

Printre obiectele care aparțin cel mai probabil acestui sit se numără unelte din piatră, așa cum am precizat mai sus, numărul acestora fiind de 82 de unelte de piatră. Atât Bella L. cât și B. Milleker subliniază abundența artefactelor din piatră, unelte șefuite sau râșnițe, acestea din urmă și zdrobitoarele de piatră fiind adunate selectiv³³ (probabil opt bucăți³⁴), numărul total de obiecte din piatră provenite de pe acest sit fiind de 90 de bucăți.

²⁶ Bella 1898, 103.

²⁷ Bella 1898, 103; Kakucs 1977, 477.

²⁸ „...köralakú tűzpadokat táruáltak föl, melyeken mint fészeken a cseréptöredékek rakás száma heverték” (Bella 1898, 103).

²⁹ Milleker 1906, 66–68.

³⁰ Milleker 1906, 66.

³¹ Miske 1909, 144.

³² Miske, 1909; Miske 1910.

³³ Milleker 1906, 66, 68.

³⁴ Bella L., după ce menționează colectarea a 82 de obiecte din piatră pe aprox. 140 m² (Bella 1898, 103), la descrierea materialului litic completează informațiile privind abundența acestuia, precizând că din numărul mare de râșnițe și zdrobi-

Unelte din piatră cu lamă de tăiat, denumite, în general, *topoare*, sunt împărțite de Bella L. în trei categorii distincte.

O primă categorie este formată din topoarele cu lama relativ alungită, plate pe o parte, profilul uneltei în partea opusă lamei fiind de formă semicirculară³⁵. Din această categorie fac parte 12 topoare (11 exemplare mai întregi și unul fragmentar), câteva dintre acestea având capătul opus lamei rupt. Această categorie este exemplificată de un topor de 7,7 cm lungime și 4,7 cm lățime, grosimea maximă fiind de 2 cm. Lama toporului are 5 cm iar partea superioară este de 4 cm (Pl. V/1)³⁶.

Cea de a doua categorie este formată din topoare de forma unei rindele, plate pe o parte și îngroșate la mijloc. În partea dinspre lamă, această îngroșare se subțiază mai alungit în timp ce în partea opusă, panta este mai bruscă, în opinia lui Bella L., această formă adaptându-se mai bine palmei. Din această categorie fac parte 8 topoare întregi și 13 fragmentare. Exemplarul reprezentat grafic are o lungime de 13,2 cm, lățimea lamei (cu urme evidente de folosire intensă) de 4,3 cm iar grosimea de 3,2 cm (Pl. V/2)³⁷.

Din cea de-a treia categorie fac parte artefactele de piatră asemănătoare unor dălți. Din această categorie de unelte din piatră cu lamă de tăiat au fost descoperite patru bucăți. Obiectul reprezentat graphic a avut o lungime de 9 cm și 1,8 cm grosime, lățimea lamei fiind de 3,2 cm (Pl. V/3)³⁸.

Bella L. mai menționează prezența unei dălți de piatră (Pl. V/4)³⁹, a unei lame de silex (Pl. III/5)⁴⁰, precum și a unor nuclee de silex și așchii de silex, percutoare și alte artefacte fragmentare din piatră. Dintre acestea se remarcă un fragment de buzdușan din cuarț (Pl. V/6)⁴¹ și un fragment de bilă din piatră, perforată parțial (buzdușan?) (Pl. V/7)⁴².

toare au fost colectate, ca și mostre, doar câteva bucăți (Bella 1898, 106).

³⁵ „...aránylag hosszú él, a felső rész domború volta és az alsó rész sima laposságá, ...” (Bella 1898, 106).

³⁶ Bella 1898, 104, Fig. 1a-b, 106. Dimensiunile au fost date de către Bella L. în milimetri.

³⁷ Bella 1898, 104, Fig. 2a-b, 106.

³⁸ (Bella 1898, 104, Fig. 3a-b, 106, 108).

³⁹ Dălta de piatră, reprezentată grafic, are o lungime de 6,4 cm și o grosime de 1,6 cm, lățimea lamei fiind de 1,7 cm iar la capăt, de 1,58 cm (Bella 1898, 104, Fig. 4a-b, 108).

⁴⁰ Lama de silex are 5 cm lungime, lățimea capetelor fiind de 1,7 cm, respectiv 1 cm (Bella 1898, 104, Fig. 5, 108)

⁴¹ Diametrul maxim al buzdușanului este de 5,5 cm, lungimea perforației cilindrice fiind de 4 cm (Bella 1898, 104, Fig. 6, 108).

⁴² Diametrul maxim al fragmentului de bilă este de 6,4 cm, lungimea perforației fiind de 5,3 cm (Bella 1898, 104, Fig. 7, 108).

Dintre obiectele din os și coarne de animal provenite din hotarul localității Gaj, Bella L. amintește patru brăzdare și două ciocane, toate din coarne de cerb precum și un inel prelucrat din partea inferioară a cornului de cerb, descoperit în stare fragmentară (Pl. V/8)⁴³.

O altă categorie de artefacte din colecția lui Almásy György au fost statuetele antropomorfe provenite de la Gaj-*Csollak-féle malom* (patru bucăți) și *Beli Breg* (două bucăți)⁴⁴. Numărul acestor statuete aparținând, în special, perioadei neolitice, avea să crească, astfel că la începutul sec. XX, B. Milleker avea cunoștință de 28 de statuete din lut⁴⁵.

Toate cele patru figurine antropomorfe descoperite în punctul *Csollak-féle malom* sunt în stare fragmentară, gradul de deteriorare fiind însă diferit⁴⁶.

Primul idol prezentat de Bella L., a intrat în colecția Almásy în stare fragmentară, din statueta păstrându-se doar trunchiul și capul cu trăsăturile feței redată schematic prin incizii (Pl. VI/1). Idolul poartă pe cap „o șapcă” ornamentată frontal cu incizii în zigzag. În zona feței, înălțimea capului este de 5,2 cm, în zona cefei, de 3,8 cm iar lățimea este de 3,8 cm. Trunchiul, al cărui decor incizat ar putea reprezenta obiecte de vestimentație, are o înălțime de 9,5 cm, cu tot cu picior aceasta fiind de 12,8 cm. Lățimea în zona umerilor a fost de 5,5 cm, în zona brațelor de 7,2 cm iar în zona mijlocului de 4 cm. Fragmentul de picior în poziție ușor flexată l-a determinat pe Bella L. să considere că această reprezentare umană ar fi putut fi al unui călăreț⁴⁷.

O altă reprezentare antropomorfă din colecție se păstra tot în stare fragmentară, lungimea fiind de 6,8 cm (din care capul a avut 3,7 cm) iar lățimea în zona brațelor stilizate, a avut 5,8 cm. Trăsăturile feței sunt redată în relief⁴⁸ (Pl. VI/2).

Un al treilea fragment păstrat în colecția colecția Almásy a fost un cap de idol, de factură grosieră, având înălțimea de 6 cm și o lățime identică. Trăsăturile feței sunt marcate prin linii incizate, nasul în relief fiind rupt iar urechea păstrată, a fost găurită⁴⁹ (Pl. VI/3).

Un al patrulea idol din lut are o înălțime de 9 cm, capul statuetei având 3 cm. Lățimea maximă

a fost de 5,5 cm. Trăsăturile feței sunt redată în relief dar și prin incizii (ochii migdalați). Alături de cele două perforații de pe frunte, creștetul figurinei prezintă o proeminență aplatizată, considerată de către Bella L. drept păr strâns în coc. Spre deosebire de umărul drept, unde au fost executate două perforații, pe umărul stâng există doar o singură perforație oblică, de sus în jos⁵⁰ (Pl. VII/2).

Printre vasele din colecția Almásy prezentate de Bella L. a fost și unul de mici dimensiuni, păstrat în stare fragmentară. Înălțimea vasului a fost de 6,5 cm, decorul fiind realizat din linii incizate paralele, dispuse sub forma unor meandre, în spațiul liber dintre linii fiind dispuse cercuri incizate, de mărimi relativ apropiate⁵¹ (Pl. VIII/1). Prin formă și decor, acest vas aparține neoliticului, mai precis culturii Vinča, faza târzie⁵². Lipsa artefactelor ceramice caracteristice culturii Vinča în punctul *Beli Breg* pledează pentru atribuirea acestui vas sitului arheologic de la *Csollak-féle malom*. Un alt artefact care poate fi atribuit acestui sit, pe baza atribuirii cronologice și culturale, este fragmentul de picior de vas, de formă cilindrică, prevăzut cu două orificii⁵³ (Pl. IX/4).

Exceptând un singur vas⁵⁴, Bella L. prezintă artefactele din colecția Almásy fără amănunte privind locul de proveniență a obiectului. În cadrul celui de-al treilea volum al repertoriului său privind descoperirile arheologice din Banat, B. Milleker reia prezentarea lui Bella L. și aduce precizări suplimentare privind locul de origine a unora dintre obiectele care au ajuns în colecția Almásy. Astfel, în cazul suportului de vas tipic culturii Žuto Brdo-Gârla Mare prezentat de Bella L. fără informații suplimentare⁵⁵, B. Milleker face precizarea că astfel de suporturi de vas au fost descoperite în ambele situri arheologice⁵⁶. Tot B. Milleker menționează că străchini bitronconice cu carena rotunjită, cu buza evazată (de tip Žuto Brdo-Gârla Mare) precum cele prezentate de

⁴³ Bella 1898, 104, Fig. 8, 108.

⁴⁴ Bella 1898, 107 (Fig. 13–14), 108, 110; Milleker 1900, 67–68, 70; Milleker 1906, 70–71, T. III/13–14.

⁴⁵ Milleker 1906, 66.

⁴⁶ Bella 1898, 105 (Fig. 9–11), 107 (Fig. 12), 108, 110, 112.

⁴⁷ Bella 1898, 105 (Fig. 9a-b), 108, 110; Milleker 1906, 69 (T. II/9a-b), 71.

⁴⁸ Bella 1898, 105 (Fig. 11a-b), 110; Milleker 1906, 69 (T. II/10a-b), 71.

⁴⁹ Bella 1898, 105 (Fig. 10a-b), 110; Milleker 1906, 69 (T. II/11a-b), 71.

⁵⁰ Bella 1898, 107 (Fig. 12a-b-c), 110; Milleker 1906, 69 (T. II/9a-b), 71, 74.

⁵¹ Bella 1898, 109 (Fig. 15), 112; Wosinsky 1904, 57, T. XCI; Milleker 1906, 72, T. IV/15.

⁵² O analogie apropiată a acestui vas este exemplarul fragmentar descoperit la Zorlențu Mare, atribuit culturii Vinča, faza C₁ (Drașovean 1996, Pl. CIX/7). În tabelul tipologic al ornamentelor ceramicii culturii Vinča, fazele târzii, cel mai apropiat decor este tipul Dx (Drașovean 1996, Fig. 3).

⁵³ Bella 1898, 111, (Fig. 21), 114; Milleker 1906, 72, T. V/21.

⁵⁴ Bella 1898, 113 (Fig. 29), 114.

⁵⁵ Bella 1898, 109 (Fig. 19), 114).

⁵⁶ Milleker 1906, 72 (T. IV/19), 74.

Bella L.⁵⁷, au fost descoperite atât la *Csollak-féle malom* cât și la *Beli Breg*⁵⁸.

Printre vasele ceramice aflate în colecția Almásy care provin, conform lui B. Milleker, de la *Gaj-Csollak-féle malom*, se numără și ulciorul decorat cu benzi de câte două linii incizate paralel, spațiul dintre ele fiind completat cu incizii scurte, oblice⁵⁹ (Pl. X/5).

Din acest punct provin și cele trei statuete de lut achiziționate de către Almásy György pe care le amintește în 1897 B. Milleker ca provenind din hotarul Kovinului⁶⁰. Ulterior, în 1906, custodele muzeului din Vrșac, citându-l pe Bella Lajos, precizează că artefactele arheologice vor fi amestecate de către celebrul ornitolog, situație deplănsă de către B. Milleker⁶¹.

Cercetările de teren și săpăturile de la Beli Breg (1895–1896)

În primul volum al corpusului de descoperiri preistorice din „Ungaria de Sud” (Banat), B. Milleker menționează că în cursul anului 1895, același Klingl János a descoperit în hotarul localității Gaj o așezare de epoca bronzului⁶² și o necropolă de incinerare. Situl arheologic a fost reperat în peretele rupt de inundații al unei movile (terase) numite de localnici *Beli Breg* (Pl. I/2–4), această movilă fiind situată „în partea cum privești către Dunăre”⁶³.

Referindu-se la un alt sit arheologic, descoperit de același Klingl J.⁶⁴, Milleker aduce noi detalii

privind localizarea sitului *Beli Breg*. Cercetările de teren efectuate de către Klingl J. în hotarul localității Gaj, în cursul anilor 1896–1897, s-au extins și în hotarul localității Dubovac (celor din 1896 fiindu-le asociat și numele lui Almásy György⁶⁵). În partea sudică a punctului numit de localnici *Magaricza*, care este o prelungire către est a terasei („șirului de movile”) de la *Beli Breg*⁶⁶, Klingl J. a descoperit mai multe schelete umane (morminte celtice), deranjate de inundațiile Dunării. În inventarul acestor morminte celtice s-au aflat patru fibule din bronz atribuite perioadei La Tène, două brățări masive din bronz (una simplă iar cealaltă cu corpul torsadat și capetele sferice) precum și mărgelile de sticlă.

În anul următor (1897), același Klingl J. efectuează o nouă perieghetă și descoperă patru mărgelile sferice din sticlă decorate împrejur cu ornamente de culoare galbenă, albă și albastră, care au ajuns la muzeul din Vrșac⁶⁷. Inventarul funerar a fost achiziționat de același Almásy György⁶⁸.

Alături de cercetările de teren de la *Beli Breg*, Klingl J. a efectuat în anul 1895 primele săpături, evident, nesistematice, în urma cărora a recuperat câteva urne de dimensiuni mai mari⁶⁹. Aceste acțiuni intruzive sunt continuate și în primă-

în hotarul localității Gaj, respectiv la *Beli Breg* și *Csollak-féle malom*. Alături de relațiile cu Almásy György, Klingl J. este în contact și cu B. Milleker pe care îl informează constant despre săpăturile proprii și alte descoperiri, unele dintre ele donate de către Klingl J. muzeului din Vrșac și Muzeului Banatului din Timișoara (Milleker 1897, 70–73; Milleker 1899, 41).

⁵⁷ Milleker 1906, 35; Șandor-Chicideanu-Chicideanu 1993, 151, care indică chiar o dată mai timpurie, respectiv anul 1895.

⁵⁸ „...a „Magaricza”-dűlő déli részén lévő domborlaton mely a gajai „Beli Breg” domborlat keleti folytatása, csontvázstirokat lelt, melyeket a Duna árja feltűrt” (Milleker 1897, 38).

⁵⁹ Milleker 1897, 38.

⁶⁰ Milleker 1897, 12, 38. Obiectele achiziționate de către Almásy György nu au fost găsite printre artefactele care s-au păstrat în anexa castelului de la Bernstein. De subliniat este faptul că în momentul în care B. Milleker asocia persoana lui Almásy György cu descoperirile de la Dubovac-*Magaricza*, menționa și existența sitului de la Dubovac-*Kudelište*, pe care îl localiza clar, la sud de localitate, pe malul Dunării, și a mormântului de incinerare descoperit de Böhm L. în mal (Milleker 1897, 37–38). Bella L. menționează un an mai târziu prezența lui Almásy György în acest punct (numit *Stari Dubovac*), an în care este descoperit, alături de numeroase fragmente ceramice incrustate, și un mormânt în poziție chircită (Bella 1898, 103, 106). Aceași informație, reprodușă aproape fidel, o regăsim la B. Milleker, în volumul al treilea al descoperirilor preistorice din Banat, unde însă, descoperirile de la *Magaricza* nu vor mai fi menționate. Este dificil de precizat dacă este vorba de o omitere accidentală a acestor descoperiri din urmă sau este vorba de o asociere eronată între cele două situri unde au fost descoperite schelete umane, eroare care induce și prezența lui Almásy György într-un punct în care acesta nu a fost, poate, niciodată.

⁶¹ Bella 1898, 103.

⁵⁷ Bella 1898, 111 (Fig. 23, 24).

⁵⁸ Milleker 1906, 73 (T. V/23–24), 77; Kovács 1988, 165, Abb. 4/2 (care trece ca loc de descoperire localitatea Kovin).

⁵⁹ Bella 1898, 113 (Fig. 28); Wosinsky 1904, 57, T. XXXIX; Milleker 1906, 75 (T. VI/28), 77; Kovács 1988, 165, Abb. 4/2 (loc de descoperire Kovin).

⁶⁰ Milleker 1897, 72.

⁶¹ „Az 1895–6-ban Almásy által Borostyánkőre szállított régiségeket, melyek mindkét lelethelyről származnak és, fájdalom, összekeverték azokat, ...” (Milleker 1906, 66).

⁶² Așezarea aparține culturii Cruceni-Belegiš, faza a II-a, greșit atribuită de către Lj. Bukvić așa-numitului „complex ceramic Gava” (Bukvić 2000, 117–118, 126–127, T. 47/4–5).

⁶³ „1895-ben Klingl János, kubini lakos, a „Beli Breg” nevű halomszerű magaslathoz a Duna felé néző falában, kimosva az ár által, bronzkori telep és urnatemető maradványait fedezte föl” (Milleker 1897, 43). Conform lui Bella L., coordonatele sitului sunt: N44°47' și E38°48' – E38°50' (Bella 1898, 103). La începutul sec. XX, Miske K., într-o enumerare a descoperirilor aparținând așa-numitei grupe V de ceramică, arondează situl *Beli Breg* localității Dubovac (Miske 1909, 134–135). Foarte probabil, această eroare se datorează ambiguității textului lui Bella L. care după ce localizează *Beli Breg* la est de *Csollak-féle malom*, amintește în același aliniat și descoperirile arheologice, pe atunci recente, de la Dubovac-*Stari Dubovac* (Bella 1898, 103, 106).

⁶⁴ Între anii 1895–1897 Klingl János este extrem de activ, efectuând săpături în ambele situri menționate de Milleker

vara anului următor (1896), de această dată, în compania lui Almásy György⁷⁰.

Fascinat de ornitologie, Almásy György revine în 1896 în Banat, studiind păsările din zona inun-dabilă a luncii Dunării. Interesul pentru arheologie a fost demonstrat de cercetările de teren de la *Csollak-féle malom*. Foarte probabil, ca urmare a contactelor cu Klingl J., acest interes este reînviat și în primăvara anului 1896, Almásy György efectuează o serie de săpături care însă nu au întrunit criteriile unei cercetări arheologice⁷¹. Săpăturile au avut loc, cel mai probabil, în cursul lunii martie a anului 1896⁷², prezența lui Almásy György în regiune fiind amintită și de către Chernel I.⁷³.

Din informațiile relatate de către Bella J., cercetările lui Almásy György au constatat din câteva șanțuri dispuse pe toată suprafața terasei supraînălțate („movilei”), fiind descoperite numeroase arte-facte ceramice (aprox. 30 de urne).

În secțiunea trasată în extremitatea estică a sitului au fost descoperite mai multe obiecte din bronz, Bella L. amintind o brățară subțire, fără decor⁷⁴. Alături de aceste obiecte, din acest loc mai sunt amintite șase obiecte din piatră, acest număr redus contrastând puternic cu cantitatea mare de utilaj litic descoperit la *Csollak-féle malom*⁷⁵.

Cele aprox. 30 de urne au fost însoțite de vase adiacente, de dimensiuni mai mici. Urnele au fost de dimensiuni diferite, unele dintre ele având 0,36–0,42 m înălțime. B. Milleker menționează că a văzut una sau două fragmente din aceste urne, cu ocazia vizitării sitului, în vara anului 1897⁷⁶. Informațiile din primul volum al corpusului de descoperiri preistorice din Banat, oarecum lapi-dare, sunt reluate mai apoi și în volumul al treilea⁷⁷.

Vasele descoperite în 1896 au fost lucrate manual, având o culoare „negricioasă”, însă câteva au avut o culoare roșiatică. Decorul a constat din incizii și linii de împunsături dispuse, în special, în formă de cerc și spirală, incrustate cu pastă albă, aidoma celor cu care au fost ornamentate vasele descoperite în necropola de incinerare de la Banatska Palanka (Palánk sau Új-Palánk, Serbia), în punctul *Karaula*⁷⁸. În cadrul

vaselor de mici dimensiuni este menționată existența cănițelor și a cănilor cu toartă⁷⁹. Foarte probabil, cea mai mare parte a vaselor și fragmentelor ceramice incrustate din colecția Almásy, prezentate de către Bella L., provin din punctul *Beli Breg*.

Printre tipurile de vase prezentate de către Bella L. se remarcă amforele simple sau etajate⁸⁰ (Pl. VIII/2–4), dintre care doar unul este pre-zentat ca fiind întreg⁸¹ (Pl. VIII/2). Printre cele-lalte tipuri de artefacte ceramice prezentate de Bella L. se numără suportul de amforă incrustat⁸² (Pl. VIII/5), castroanele cu carena rotunjită (unul prevăzut cu o toartă)⁸³ (Pl. IX/5–6), fragmentul de castron bitronconic, puternic carenat, prevăzut cu o toartă lată⁸⁴ (Pl. IX/2), precum și cănițele bitron-conice prevăzute cu câte o toartă⁸⁵, caracteristice grupului Szeremle (Pl. X/1, 4). O altă descoperire care poate fi atribuită sitului de la *Beli Breg* este cana cu toarta ușor supraînălțată, cu peretele ușor bombat, decorat cu meandre duble care se împle-tesc, între ele fiind dispuse șiruri de linii scurte, incizate⁸⁶ (Pl. X/3).

Bella L. amintește că tot la *Beli Breg* a fost desco-perită o tavă „de prăjit pește”, lungă de 29,7 cm și adâncă de 4,5 cm, factura acestui vas fiind grosolană⁸⁷.

În colecția Almásy au existat și două statu-ete antropomorfe fragmentare aparținând epocii bronzului (cultura Žuto Brdo-Gârla Mare), ambele provenind de la *Beli Breg*⁸⁸. În opinia lui Bella L., decorul bogat de pe cele două statuete reprezintă ornamente de vestimentație indicând un rafinament estetic deosebit⁸⁹. Nu se cunosc

⁷⁹ Milleker 1897, 43.

⁸⁰ Bella 1898, 109 (Fig. 16, 17, 18), 112, 114; Wosinsky 1904, 57, 71; T. XCI; Milleker 1906, 72, T. IV/16–17.

⁸¹ Bella 1898, 109, (Fig. 16), 112; Milleker 1906, 72 (T. IV/16), 74; Kovács 1988, 165, Abb. 4/1 (care trece ca loc de descoperire localitatea Kovin).

⁸² Bella 1898, 109 (Fig. 19), 114; Wosinsky 1904, 57, 71; T. XCI; Milleker 1906, 72, T. IV/19. Suportul de vas, aflat inițial în colecția Almásy, a ajuns la muzeul din Szombathely, ca loc de proveniență fiind menționat „Temes-Kubin” (Childe 1929, 284–285, Fig. 156/e).

⁸³ Bella 1898, 111 (Fig. 23, 24), 114; Wosinsky 1904, 57, 70–71; T. XC; Milleker 1906, 73 (T. V/23, 24), 77; Kovács 1988, 165, Abb. 4/4.

⁸⁴ Bella 1898, 111 (Fig. 22), 114; Wosinsky 1904, 57, T. XC; Milleker 1906, 73 (T. V/22), 77.

⁸⁵ Bella 1898, 113 (Fig. 25, 27), 114; Wosinsky 1904, 57, T. XXXIX; Milleker 1906, 75, T. VI/25, 27; Kovács 1988, 165, Abb. 4/3, 5.

⁸⁶ Bella 1898, 113 (Fig. 29), 114; Wosinsky 1904, 57, T. XXXIX; Milleker 1906, 75 (T. VI/29), 77.

⁸⁷ Bella 1898, 114; Milleker 1906, 77.

⁸⁸ Bella 1898, 107 (Fig. 13–14), 108; Milleker 1906, 70 (T. III/13–14), 71, 74.

⁸⁹ Bella 1898, 110.

⁷⁰ Milleker 1897, 43; Bella 1898, 103; Milleker 1906, 35, 66.

⁷¹ Milleker 1906, 66.

⁷² Lj. Bukvić menționează greșit anul 1886 ca fiind cel în care Almásy György efectuează săpăturile (Bukvić 2000, 118, 127).

⁷³ Chernel 1899, 52.

⁷⁴ Bella 1898, 103.

⁷⁵ Bella 1898, 106; Milleker 1906, 68.

⁷⁶ Milleker 1899, 32.

⁷⁷ Milleker 1906, 66–81.

⁷⁸ Punctul exact al necropolei este la vest de movila de pământ numită *Karaula* (Milleker 1897, 43, 85; Șandor-Chicideanu 2003, 220, nr. 14).

detalii privind contextul arheologic în care au fost descoperite însă mulțumită descrierii și a ilustrației publicate de către Bella L.⁹⁰, acestea vor intra în literatura arheologică de specialitate, fiind preluate, mai apoi, și de către alți cercetători⁹¹.

Ambele statuete se încadrează în grupul central de figurine antropomorfe, poziția brațelor determinând încadrarea lor în variante diferite⁹².

Prima statueta a avut atât partea superioară cât și cea inferioară (în formă de clopot), ruptă. Înălțimea fragmentului păstrat a fost de 10 cm, circumferința brăului fiind de 13,3 cm, diametrul păstrat al părții inferioare fiind de 8,5 cm⁹³. Din cele două brațe stilizate (în formă de triunghi) s-a păstrat doar cel drept. Acesta a fost ușor arcuit la umăr iar în partea inferioară, care se leagă de corpul statuetei, relativ drept. Decorul bogat constă din linii incizate, simple sau duble dispuse vertical sau circular. Între cele două linii incizate, dispuse circular pe mijlocul statuetei (sugerând un brâu) a fost incizat un șir de linii scurte verticale. Alte linii incizate, scurte, pleacă de pe o incizie semicirculară, plasată pe lateralul statuetei. Alte linii incizate, sub forma unor triunghiuri par a fi dispuse pe o incizie semicirculară de la baza gâtului. Decorul statuetei este completat de șiruri de puncte dispuse circular, în jurul unor alveole sau în spatele liniei semicirculare de la baza gâtului (Pl. VII/1).

Cea de-a doua statueta antropomorfă, în momentul descoperirii, a fost întreagă, partea superioară fiind ruptă și pierdută de către săpători⁹⁴. Fragmentul de statueta a avut o înălțime de 5,3 cm, diametrul la bază fiind de 3,1 cm⁹⁵. Corpul statuetei are brațele curbate spre brâu, partea inferioară fiind de formă tronconică. Decorul bogat a constat din linii incizate dispuse orizontal sau semicircular, grupuri de câte 3 linii incizate verticale, dispuse paralel. Sub brăul sugerat de două incizii circulare, paralele, a fost dispus un șir de incizii scurte, verticale (Pl. VII/3). Această statueta, probabil împreună cu o parte din colecția Almásy, a ajuns la muzeul din Szombathely, fotografia

artefactului fiind prezentă în sinteza lui G. Childe privind Dunărea în preistorie⁹⁶.

Cu ocazia periegezei din anul 1897 în punctul *Beli Breg*, B. Milleker descoperă fragmente de cărămizi romane, fragmente ceramice de la vase și capace de vas. Tot de aici a recuperat de la suprafață un inel din sârmă de bronz, un fragment dintr-o sârmă groasă din bronz precum și o mărgică din sticlă, acestea ajungând la muzeul din Vrșac. Printre artefactele care indică și prezența unei așezări preistorice („de epoca bronzului”) se numără vetrele de foc, râșnițele din gresie și sfărâmatoare de grâu din cuarț⁹⁷.

Au fost descoperite și obiecte din bronz a căror context arheologic nu i-a fost cunoscut lui B. Milleker însă inimosul custode al muzeului din Vrșac menționează existența unui ac din bronz, a două brătări spiralate din sârmă de bronz⁹⁸ și a două fragmente de tablă din bronz de la un brâu. Acul, lung de 10 cm, a avut un capăt despicat, asemănător unui ac de cusut. Rezultatele săpăturilor efectuate de către Almásy György au fost duse la castelul său, *Borostyánkő* (astăzi *Bernstein*), din *Burgenland* (Austria)⁹⁹.

Concluzii

Publicarea de către Bella L. a materialelor arheologice descoperite în hotarul localității Gaj și-au atins obiectivul. Finanțatorul acestor cercetări arheologice a fost Inspectoratul Superior pentru Muzeu și Bibliotecă (ISMB) din cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, creat în 1898¹⁰⁰, instituție care avea posibilitatea de a oferi subvenții muzeelor¹⁰¹. Cercetările arheologice de la *Gaj-Csollak-féle malom* vor fi urmate de cele de la *Dubovac*¹⁰², localitate aflată în imediata vecinătate, bogăția sitului de la *Kudelište* fiind

⁹⁶ Childe 1929, 284–285, Fig. 156/d.

⁹⁷ Milleker 1897, 43.

⁹⁸ Bella L. amintește o singură brătară din bronz, nedecorată. Situl de epoca bronzului a fost în partea estică a punctului *Beli Breg* (Bella 1898, 103).

⁹⁹ Milleker 1897, 43. Odată cu rezultatele săpăturii, Almásy György a dus la *Borostyánkő* (*Bernstein*) și „o tavă de formă rectangulară de mari dimensiuni” (probabil, o vatră portativă), descoperită tot în hotarul localității Gaj („Nagy, hosszúnégyszögű serpenyő is fordult elő, melyet Almásy a helységben szerzet meg”, Milleker 1897, 43).

¹⁰⁰ Medeleț-Toma 1997, 61.

¹⁰¹ Solicitarea sprijinului financiar pentru executarea săpăturilor arheologice a fost făcută de către Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Banat (SMIA), la 26 martie 1898 (Medeleț-Toma 1997, 61, cu bibliografia; Bejan-Pataky 1995, 280).

¹⁰² Cel care va efectua aceste cercetări arheologice, la sfârșitul lunii iunie – începutul lunii iulie a anului 1903, a fost B. Milleker, costurile cercetării fiind suportate de muzeele din Timișoara și Vrșac.

⁹⁰ Bella 1898, 107 (Fig. 13–14), 110, 112.

⁹¹ Miske 1899, 253, T. I/2a-c; Milleker 1906, 70 (T. III/13–14), 71, 74; Kovács 1988, 165, Abb. 4/7; Letica 1973, T. VII/2a-c.

⁹² Letica 1973, 83–84.

⁹³ Bella 1898, 107 (Fig. 13), 112; Wosinsky 1904, 57, T. XCII; Milleker, 1906, 70 (T. III/13), 71, 74; Kovács 1988, 165, Abb. 4/7.

⁹⁴ Situația este deplănsă de către Bella L.

⁹⁵ Bella 1898, 107 (Fig. 14a-c), 112; Miske 1899, 253, T. I/2a-c; Wosinsky 1904, 57, T. XCII; Milleker, 1906, 70 (T. III/14a-c), 71, 74.

cunoscută colecționarilor de antichități încă de la sfârșitul sec. XIX (unul dintre aceștia a fost chiar Almásy György¹⁰³).

În timp, atât colecția Almásy cât și rezultatele cercetărilor arheologice din toamna anului 1898 vor fi menționate în literatura de specialitate ca provenind din împrejurimile Kovinului¹⁰⁴ (inclusiv ceramica neolitică¹⁰⁵) sau, mai general, din comitatul Timiș¹⁰⁶. Extrem de rar, descoperirile de ceramică incrustată de la Gaj sunt amintite ca fiind din hotarul acestei localități¹⁰⁷.

Din păcate, în pofida corecțiilor făcute de către B. Milleker privind plasarea cadastrală a sitului arheologic de la *Csollak-féle malom*¹⁰⁸, descoperirile din acest punct vor rămâne în literatura arheologică de specialitate ca fiind făcute în hotarul localității Kovin. Erorile privind localizarea descoperirilor de la Gaj-*Csollak-féle malom* în hotarul localității Kovin se vor răsfrânge și asupra descoperirilor făcute cu siguranță la Gaj-*Beli Breg*. Una din statuetele antropomorfe de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, descoperită la *Beli Breg*¹⁰⁹, va fi considerată de către G. Childe¹¹⁰ și Z. Letica ca fiind o descoperire făcută în hotarul localității Kovin¹¹¹.

Materialele arheologice descoperite în hotarul localității Gaj au fost expuse de către Almásy György într-o anexă a castelului Bernstein, în care, o parte din ceea ce a format această colecție se păstrează și astăzi (Pl. II/2). Alături de aceste fragmente ceramice incrustate, în anexă se păstrează și artefacte medievale târzii (lame și teci de sabie, tocuri de pistol etc.), precum și unelte din piatră, în parte provenite chiar din curtea castelului¹¹².

¹⁰³ Milleker 1906, 35.

¹⁰⁴ Wosinsky 1904, 74, T. LXXXIX–XCII (care precizează că ceramica incrustată cu pastă albă, descoperită în împrejurimile localității Kovin, nu provine din săpături sistematice ci este mai degrabă adunată, împreună cu această ceramică fiind găsite statuete din lut și obiecte prelucrate din piatră); Childe 129, 284–285, Fig. 156; Dumitrescu 1961, 287, 293, 295; Letica 1973, 73, nr. 23, T. VII/2, 5; Garašanin 1983, 537; Kovács 1986, 104, Abb. 4/3, 106, nota 25, 107–108, Abb. 7, 114; Kovács 1988, 158, 165, Abb. 4; Șandor-Chicideanu, 2003, 15, 185, 238–239 (nr. 153), 321; Krstić 2003, 158, 163; Reich 2006, 320–321; Szentmiklosi 2006, 230–231; Medović 2007, 83.

¹⁰⁵ Lazarovici 1974, 201.

¹⁰⁶ Szentkláray 1914, 225–227.

¹⁰⁷ Truhović V.B., 1968, 75; Tasić 1974, 231.

¹⁰⁸ Milleker 1906, 66.

¹⁰⁹ Bella 1898, 107, fig. 13–14, 108, 110, 112; Milleker 1906, 70–71, Pl. III/14, „Gálya”.

¹¹⁰ Childe 1929, 284–285, Fig. 156/d.

¹¹¹ Letica 1973, 38, 73, nr. 24, T. VII/2a-b-c.

¹¹² Accesul la materialele arheologice care au format odinioară colecția Almásy s-a făcut cu permisiunea doamnei Andreea

La începutul sec. XX, o parte din artefactele care au alcătuit colecția Almásy au ajuns în custodia asociației culturale din orașul Vasvár¹¹³, situat în sudul comitatului Vas, fiind accesibile lui Miske K. la redactarea celor două studii privind cronologia descoperirilor preistorice din partea sudică a Ungariei („Aldunavidék”)¹¹⁴.

Din lotul de descoperiri preistorice de la Gaj, astăzi s-au mai păstrat un număr de 36 de vase și fragmente ceramice, majoritatea caracteristice culturii Žuto Brdo-Gârla Mare, câteva dintre acestea având însă și trăsături specifice grupului Szeremle-Bjelo Brdo. Unele dintre vasele bogat ornamentate cu incizii și motive incrustate prezintă urme de restaurare.

Deși condițiile de depozitare nu sunt ideale (mult prea expuse la intemperii vremii), modul de expunere este asemănător cu cel întâlnit și la muzeul din Vršac, la începutul sec. XX¹¹⁵. Artefactele descoperite la Gaj-*Beli Breg* au fost amestecate cu cele descoperite în punctul *Csollak-féle malom*¹¹⁶, astfel că informațiile științifice, deja private de contextul arheologic în care au fost descoperite artefactele, continuă să fie afectate, într-o anumită măsură, de lipsa certitudinii privind locul de proveniență.

Din punct de vedere cultural, vasele descoperite de Almásy György la Gaj-*Beli Breg* aparțin culturii Žuto Brdo-Gârla Mare. Bogăția ornamentelor, unele incrustate cu pastă albă, pledează pentru atribuirea acestor descoperiri fazei clasice a acestei culturi (respectiv MD II/Bz. B₁ din sistemul cronologic modificat a lui P. Reinecke¹¹⁷). Unele dintre vase indică și o etapă mai timpurie care trădează puternicele tradiții ale ceramicii incrustate nord-pannonice, care stă la baza formării grupului Szeremle¹¹⁸ (mai recent „grupul Szeremle-Bjelo Brdo”¹¹⁹). Din punct de vedere cronologic, acest proces de formare este încadrat în Bronzul Mijlociu (la mijlocul fazei Bz. B₁ din sistemul cronologic modificat a lui P. Reinecke¹²⁰).

Berger-Almásy și a domnului Alexander Berger-Almásy, cărora le mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea de a ne facilita consultarea colecției. Informația privind istoria locului de depozitare și expunere provine de la dl. Alexander Berger-Almásy.

¹¹³ Miske 1909, 144.

¹¹⁴ Miske, 1909; Miske 1910.

¹¹⁵ Medaković 2008, 71.

¹¹⁶ Unele dintre obiectele care provin de la *Csollak-féle malom* trebuie să fi fost și rezultatul săpăturilor efectuate de Almásy György încă în 1895, amintite și de Bella L. (Bella 1898, 103).

¹¹⁷ Șandor-Chicideanu 2003, 209.

¹¹⁸ Bóna 1975, 225–227.

¹¹⁹ Șandor-Chicideanu 2003, 15, 208.

¹²⁰ Bándi-Kovács 1970, 38–39; Bándi 1984, 273.

Alături de colecționarii de antichități din regiune. Dr. Almásy György a fost cel care va efectua atât cercetări de teren cât și primele săpături de anvergură, chiar dacă acestea au fost lipsite de observațiile caracteristice unei săpături arheologice sistematice. Vasele ceramice rezultate în urma acestor cercetări au fost restaurate și expuse la Bernstein, ele fiind accesibile lui Miske K. și Bella L., aceștia având meritul de a le introduce în literatura arheologică de specialitate.

Chiar dacă lipsa de experiență a celebrului ornitolog maghiar a dus la amestecarea materialului arheologic, mulțumită informațiilor furnizate de către pionierii arheologiei maghiare de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX (Miske K., Bella L. și B. Milleker), locul de descoperire a unora dintre aceste artefacte a putut fi identificat.

Astfel, la Gaj-*Csollak-féle malom*, alături de prezența unei așezări neolitice aparținând culturii Vinča, faza C, a existat și un nivel de tranziție la epoca bronzului, aparținând probabil culturii Coțofeni¹²¹, suprapusă de o necropolă de incinerare aparținând culturii Žuto Brdo-Gârla Mare¹²².

Descoperirile arheologice de la Gaj-*Beli Breg* indică prezența unei necropole de incinerare aparținând culturii Žuto Brdo-Gârla Mare, în care alături de elementele din etapa „clasică” a culturii sunt prezente și vase ceramice care prin formă și decor pledează pentru o încadrare cronologică mai timpurie, contemporană cu evoluția grupului Szeremle-Bjelo Brdo. Alături de materialele arheologice caracteristice epocii bronzului (necropola Žuto Brdo-Gârla Mare și așezarea Cruceni-Belegiš II¹²³), în punctul *Beli Breg* au fost descoperite fragmente de cărămizi romane, în același areal fiind amintită descoperirea în anul 1901 a unor tetradrahme de argint, probabil Filip al II-lea (colecția Szubotics Péter)¹²⁴.

De descoperirile de la Gaj se leagă numele a cinci personalități științifice, ale căror drumuri,

într-un interval relativ restrâns de timp, s-au intersectat datorită particularităților celor două situri arheologice: Almásy György, Chernel István, Miske Kálmán, Bella Lajos și Bódó Milleker.

Lui Almásy György îi putem fi recunoscători pentru interesul care a stat la baza descoperirilor; Miske K. și Bella L. au fost cei care au contribuit la introducerea acestor descoperiri în literatura arheologică de specialitate și, ca urmare a interesului stârnit de aceste descoperiri, au demarat primele cercetări arheologice. Însă cel mai mult îi datorăm lui B. Milleker, a cărui operă științifică, prin acribia și entuziasmul cu care a fost scrisă, continuă să fie nu numai un instrument de lucru dar și un reper al devotamentului pentru preservarea vestigiilor trecutului și cercetarea arheologică după criterii științifice.

Descoperirile de la Gaj-*Csollak-féle malom* și *Beli Breg* au intrat în literatura arheologică de specialitate și, chiar dacă amplasarea lor cadastrală greșită s-a perpetuat multă vreme, prin particularitățile artefactelor descoperite aici cele două situri arheologice au contribuit la fixarea unor repere în cunoașterea preistoriei Banatului.

BIBLIOGRAFIE

Alapi *et alii* 1913

Gy. Alapi, G. Dongó Gyárfás, B. Gorzó, B. Magasházy, L. Osváth, J. Pálmay, K. Pethes, J. Romhányi (Eds.), *Magyarország címeres könyve (Liber Armorum Hungariae)*, vol. I, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest (1913).

Bándi 1984

G. Bándi, Die Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik, *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordostbalkans*, (Hrsg. N. Tasić), Beograd (1984), 267–282.

Bándi-Kovács 1970

G. Bándi, T. Kovács, Die historischen Beziehungen der Bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe, *AAH*, 22 (1970), 25–39.

Bejan-Pataky 1995

A. Bejan, E. Pataky, Aspecte ale vieții culturale științifice timișorene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Societatea de Istorie și Arheologie și Societatea de Științe Naturale (Aspekte des kulturell-wissenschaftlichen Lebens aus Temeswar in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Die Gesellschaft für Geschichte und Naturwissenschaften). *Banatica*, 13/1 (1995), 277–290.

Bella 1898

L. Bella, Aldunai leletek. *ArchÉrt*, XVIII (1898), 103–114.

Bódó-Viga 2002

S. Bodó, Gy. Viga (Eds.), *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Pulszky Társaság – Tarsly Kiadó, Budapest (2002).

¹²¹ Miske 1910, 147, T. III/1–4.

¹²² Prezența acestei necropole semnalată de săpăturile lui Klingl J. a fost confirmată de săpăturile arheologice din 1898, efectuate de către Miske K. și Bella L. (Miske 1909, 146; Miske 1910, 151, T. IV/1–5). Materialul arheologic descoperit la Gaj-*Csollak-féle malom* a fost preluat de către departamentul de arheologie al Muzeului Național de la Budapesta în 15 august 1901 (Milleker, 1906, 79). Probabil că o parte a descoperirilor au ajuns și la muzeul din Szombathely (Ungaria) având menționat ca loc de descoperire „Temes-Kubin” (Childe 1929, 284–285, Fig. 156)

¹²³ La Gaj-*Beli Breg* sunt semnalate și fragmente ceramice aparținând unei așezări Cruceni-Belegiš II (Bukvić 2000, 117–118, 126–127, T. 47/4–5, vezi nota 61).

¹²⁴ Una dintre aceste tetradrahme de argint a fost donată de către Szubotics Péter muzeului din Vrșac (Milleker 1906, 81).

- Bóna 1975
Bóna I., *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Bukvić 2000
Lj. Bukvić, *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad (2000).
- Chernel 1899
I. Chernel, *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre: Magyarország madarainak leírása, elterjedése és életrajza*, Budapest (1899).
- Childe 1929
Childe V.G., *The Danube in Prehistory*, Clarendon Press, Oxford, 1929.
- Draşovean 1996
Draşovean Fl., *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, BHAB, I, Ed. Mirton, Timişoara, 1996.
- Dumitrescu 1961
Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, Bibl.Arh., IV, Bucureşti, 1961.
- Garašanin 1983
D. Garašanin D., Transdanubijska (južnopanonska) grupa s inkrustiranjem keramikon. *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, vol. IV, *Bronzano doba*, Sarajevo (1983), 536–540.
- Jenkins 2004
J. Jenkins, German Orientalism: Introduction. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24 (2004), 2, 97–180.
- Kakucs 1977
L. Kakucs, Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872–1918 (Einige Archivauskünfte über die während der Zeit 1872–1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen). *Banatica*, IV (1977), 471–478.
- Keve-Sámuel 1969
A. Keve, N. Sámuel, Hungarian Ornithologist and Bird-Collectors Abroad and Overseas (Ungarische Ornithologen und ornitologische Sammler in überseeischen Gebieten). *Opusc.Zool.*, IX, Budapest (1969), 339–356.
- Kovács 1986
T. Kovács, Ein Beitrag zur Untersuchung der bronzezeitlichen Verbindungen zwischen Südtransdanubien und der unteren Donaugegend (Egz sajátos adat a Dél-Dunántúl és az Al-Duna-vidék bronzkori kapcsolatainak vizsgálatához). *FolArch*, XXXVII (1986), 99–115.
- Kovács 1988
T. Kovács, Die topografische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens (Topografisko i hronološko mesto Szeremle kulture bronzanog doba južni delova Karpatskog basena). (N. Tasić, J. Petrović), *Gomolava, Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken kulturender Donauniederung und Südosteuropas. Internationales Symposium, Ruma 1986* (Hrsg. N. Tasić, J. Petrović), Novi Sad (1988), 155–167.
- Krstić 2003
D. Krstić, *Glamija. Nekropola bronzanog doba u Korbovu. Glamija. Bronze Age necropolis in Korbovo*, Arheološke Monografije 15, Beograd (2003).
- Kubassek 2001
J. Kubassek, Two Hungarian Explorers in Africa: Samuel Teleki (1845–1916) and László Almásy (1895–1951). *Berichte der Geologischen Bundesanstalt* (3. Symposium zur Geschichte der Erdwissenschaften in Österreich, 27–29. September 2001), 56, Wien/Hallstatt (2001), 71–72.
- Lazarovici 1974
Gh. Lazarovici, Materialul arheologic de la Temes-Kubin aflat în Muzeul Banatului din Timişoara (Bodenfunde von Temes Kubin im Museum des Banats in Timisoara). *In memoriam Constantini Daicoviciu* (Ed. H. Daicoviciu), Ed. Dacia, Cluj (1974), 201–218.
- Letica 1973
Z. Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*, Dissertationes et Monographiae, XVI, Filozofski Fakultet – Beograd, Savez Arheoloških Društava Jugoslavije, Beograd (1973).
- Marković 1966
M. Marković, *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine za period od 1853. godine do danas*, Izdanje Vojvodanskog muzeja, Novi Sad (1966).
- Medaković 2008
A. Medaković, *Feliks Milleker (1858–1942). Istraživač, publicista i kustos Gradskog muzeja Vršac. Felix Milleker (1858–1942). Forscher, publizist und kustos des Stadtmuseums Werschetz*, Gradski muzej Vršac (2008).
- Medeţ-Toma 1997
Fl. Medeţ, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, I, 1872–1818*, BHAB, VII, Ed. Mirton, Timişoara (1997).
- Medović 2007
Pr. Medović, *Stubarlija. Nekropola naselja Feudvar kod Mošorina (Bačka)*, Muzej Vojvodine, Novi Sad (2007).
- Milleker 1897
B. Milleker, *Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (1897).
- Milleker 1898
B. Milleker, A verseczi városi múzeum. *ArchÉrt*, XVIII (1898), 67–68).
- Milleker 1899
B. Milleker, *Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből*, II, *Római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek*, Temesvár (1899).
- Milleker 1900
B. Milleker, *Őskori szobrocák az Alduna vidékéről*. *ArchÉrt*, XX (1900), 62–71.

- Milleker 1906
B. Milleker, *Délmagyarország régiséglelei a honfoglalás előtti időkben*, III, *Temesvár*, (1906).
- Milleker 1937
F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*. I. Einleitung. *Starinar*, XII (1937), 59–79.
- Milleker 1938
F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*. 4. Neolithikum. *Starinar*, XIII (1938), 102–166.
- Miske 1899
K. Miske, *Őskori bálványképek Temes-Kubinról*, *ArchÉrt*, XIX (1899), 252–258.
- Miske 1909
K. Miske, *A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása* (Első közlemény), *ArchÉrt*, XXIX (1909), 130–146.
- Miske 1910
K. Miske, *A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása* (Második közlemény), *ArchÉrt*, XXX (1910), 140–153.
- Rašajski 1995
R. Rašajski, *Bibliografija radova Feliksa Milekera*, Milekerove sveske 1, Vršac (1995).
- Reich 2006
C. Reich, *Das Gräberfeld von Szeremle und die Gruppen mit inkrustierter Keramik entlang mittlerer und unterer Donau*, I–II, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Berlin (2006).
- Reiszig 1914
E. Reiszig, *Temes vármegye községei. Temes vármegyei és városai*, Országos Monografia Társaság (Ed. S. Borovszky), Budapest, 1914, 21–128.
- Reiszig 1916
E. Reiszig, *Az Almásy család nemesi ága. Levéltárosok Lapja*, IV, 1–2, 1916, 1–5.
- Sensenig-Dabbous 2004
E. Sensenig-Dabbous, *Will the Real Almásy Please Stand Up! Transporting Central European Orientalism via “The English Patient”*. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24:2 (2004), 163–180.
- Szentkláray 1914
J. Szentkláray, *Temes vármegye története*. I. A honfoglalástól a Mohácsi vészig. I. Néptörzsek a Temesköz területén a magyarok beköltözése előtt, *Temes vármegyei és városai*, Országos Monografia Társaság (Ed. S. Borovszky), Budapest (1914), 225–392.
- Szentmiklosi 2006
Al. Szentmiklosi, *The Relations of the Cruceni-Belegiš Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*. *AnB*, S.N., XIV/1 (2006), 229–269.
- Şandor-Chicideanu 2003
M. Şandor-Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I–II, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca (2003).
- Şandor-Chicideanu-Chicideanu 1993
M. Şandor-Chicideanu, I. Chicideanu, *Observații asupra unor materiale ceamice inedite de la Dubovac aflate în colecțiile Muzeului Banatului* (Observations on previously unpublished pottery from Dubovac in the collections of the Banat Museum), *AnB*, II (1993), 151–169.
- Tasić 1974
N. Tasić, *Bronzno doba. Praistorija Vojvodine* (B. Bruckner, B. Jovanović, N. Tasić), Novi Sad (1974), 185–256.
- Török 1997
Zs. Török, *Az ismeretlen Szahara magyar felfedezője Almásy László, Földrajzi Közlemények*, CXXI, 1–2 (1997), 77–86.
- Török 2002
Zs. Török, *Almásy László és a Líbiai-sivatag expedíció térképezése – László Almásy and the expeditionary mapping of the Lybian-desert*, *Studia Cartologica*, 12 (2002) (<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/sc/sc12/08tzt.pdf>)
- Trbuhović 1968
V.B. Trbuhović, *Problemi porekla i datovanja bronzanog doba u Srbiji*, Arheološki Institut Posebna Izdanja, 6, Beograd (1968).
- TRÉT, 1897
Kivonatos jelentés az 1897. évi január és márczius hónapokban tartott választmányi ülésekről. I. Rendes havi választmányi ülés 1897. január 30-án. *TRÉT*, XIII (1897), 72–73.
- Uzelac 2002
J. Uzelac, *Eneolit južnog Banata*, Gradski Muzej Vršac, Vršac, 2002.
- Wosinsky 1904
M., Wosinsky, *Az őskor mészbetétes disztésü agyagművesége*, Budapest (1904).

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AN DER GRENZE DER ORTSCHAFT GAJ (SERBIEN)

ALMÁSY – SAMMLUNG

(Zusammenfassung)

Die Veröffentlichung durch Bella L. der archäologischen Funde entdeckt an der Grenze der Ortschaft Gaj haben ihren Zweck erfüllt. Finanziert wurde diese Forschungen durch das Oberinspektorat für Museen und Bibliotheken (ISMB) im Rahmen des Ministeriums der Kulturen und der öffentlichen Erziehung in Budapest, das 1898 gegründet wurde. Diese Institution hatte die Möglichkeit die Museen zu subventionieren. Die archäologischen Forschungen in Gaj – *Csollak-féle malom* werden von jenen in Dubovac gefolgt. Die Ortschaft ist in der nächsten Nachbarschaft, der Reichtum der archäologischen Stätte von Kudeliste ist den Antiquitätensammlern bereits seit Ende des XIX. Jahrhunderts bekannt (einer der Sammler ist Almásy György).

Mit der Zeit werden sowohl die Almásy -Sammlung als auch die Ergebnisse der archäologischen Forschungen im Herbst des Jahres 1898 in der Fachliteratur als von der Umgebung Kovins stammend (einschliesslich die neolitische Keramik) angesehen, oder, noch allgemeiner, aus dem Komitat Timis. Sehr selten werden die Gegenstände aus eingelegter Keramik als von der Grenze der Ortschaft Gaj angesehen.

Trotz der Berichtigungen von B. Milleker betreffend die kadastrale Ortung der archäologischen Stätte von Gaj–*Csollak-féle malom*, bleiben die Funde in der archäologischen Fachliteratur als von der Grenze der Ortschaft Kovin stammend. Die Fehlannahme dass die Funde von Gaj–*Csollak-féle malom* aus der Nachbarschaft der Ortschaft Kovin stammen, wird sich auch auf die Funde, die mit Sicherheit aus der Nachbarschaft von Gaj–*Beli Breg* stammen, negativ auswirken. Eine der antropomorphen Statuetten vom Typ *Žuto Brdo-Gârla Mare*, entdeckt in *Beli Breg*, werden von G. Childe und Z. Letica als eine Entdeckung in der Nachbarschaft der Ortschaft Kovin angesehen.

Betreffend die Almásy -Sammlung, die gibt es auch heute noch, doch mit ganz wenigen Gegenständen. Die archäologischen Materialien die an der Grenze der Ortschaft Gaj gefunden wurden, wurden von Almásy György in dem Schloss Bernstein ausgestellt, wo sie sich auch heute noch befinden.

Obwohl die Bedingungen der Lagerung nicht die besten sind (zu sehr dem Wetter ausgesetzt), ist die Art und Weise der Ausstellung ähnlich jenem der auch in dem Museum von Vrsac Anfang des XX. Jahrhunderts, ist. Die Artefakten in Gaj–*Beli Breg* wurden mit jenen aus Gaj–*Csollak-féle malom* gemischt, so dass die wissenschaftlichen Informationen, die sowieso schon von der Fundstätte her beeinflusst sind, auch weiterhin von dem Fehlen der Beweismittel beeinflusst sind.

Anfang des XX. Jahrhunderts, wurde ein Teil der Artefakten, die Teil der Almásy -Sammlung sind, in die Obhut des Kulturvereins Vrsac, im dem Komitat Vas, übertragen. Zugang dazu hatte Miske K. für die Redaktierung seiner zwei Studien betreffend die Chronologie der vorhistorischen Funde aus dem südlichen Teil Ungarns (Aldunavidék).

In der Gegenwart wird in der Sammlung des Schlosses Bernstein noch ein kleiner, aber sehr suggestiver Teil der archäologischen Funde die in Gaj von Almásy György entdeckt wurden, ausgestellt. Einige der Keramikgefässe sind ausgestellt und sind auch teilweise restauriert.

Vom kulturellen Standpunkt her, sind die Gefässe, die von Almásy György in Gaj–*Beli Breg* entdeckt wurden, teil der *Žuto Brdo-Gârla Mare* – Kultur. Der Reichtum der Verzierungen, einige Einlagen mit weisser Paste, sprechen für die Einkadrierung der Funde in die klassische Phase dieser Kultur (bzw MD II/Bz. B1 aus dem geänderten chronologischen System des P. Reinecke). Einige der Gefässe stammen aus einer früheren Zeitspanne die die starken Traditionen der nord-pannonischen Keramik mit Einlagen, die aufgrund der Bildung der Szeremle-Gruppe entstanden sind (neuerdings „Szeremle-Bjelo Brdo“ Gruppe), prägen. Vom chronologischen Standpunkt her, ist dieses Bildungsverfahren in das mittlere Bronzealter (mittlere Phase Bz. B aus dem chronologischen System des P. Reinecke) einzustufen.

Zusammen mit den Sammlern der Antiquität, war Dr. Almásy György jener der die Forschungen als auch die Grabungen geleitet hat, obwohl diese nicht von den kennzeichnenden Bemerkungen der archäologischen Grabungen begleitet wurden. Die keramischen Gefässe wurden restauriert und in Bernstein ausgestellt, und waren Miske K. und Bella L. zugänglich. Diesen beiden Forscher haben diese in die Fachliteratur eingetragen.

Da der bekannte ungarische Ornithologe zu der Vermischung der archäologischen Funde geführt hat, dank der Informationen der Pioniere der ungarischen Archäologie Ende des XIX. Jahrhunderts – Anfang des XX. Jahrhunderts (Miske K., Bella L., und B. Milleker) konnte der Abstammungsort der Funde identifiziert werden.

In Gaj–*Csollak-féle malom* wurde eine neolitische Siedlung aus der Kultur Vinča, Phase C, vorgefunden und es gab auch ein Übergang zu der Bronzezeit, die wahrscheinlich der Coțofeni-Kultur angehört hat, überdeckt von einer Nekropole der Kultur *Žuto Brdo-Gârla Mare*.

Die archäologischen Funde von Gaj–*Beli Breg* zeigen die Existenz einer Nekropole der *Žuto Brdo-Gârla Mare Kultur*, in der, neben den Elementen aus der klassischen Phase der Kultur, auch keramische Gefässe vorgefunden wurden, die der Form und der Verzierungen nach, für eine frühere chronologische Einstufung plädieren, zeitgemäss mit der *Szeremle – Bjelo Brdo* – Gruppe. Zusammen mit den archäologischen Materialien kennzeichnend für die Bronzezeit (die Nekropole *Žuto Brdo-Gârla Mare* und die Siedlung *Cruceni-Belegiš II*) wurden an dem Punkt *Beli Breg* Stücke romanischer Ziegel entdeckt, in der selben Umgebung wurden im Jahre 1901 Tetradrachmen aus Silber entdeckt, die wahrscheinlich Filip dem II (Sammlung Szubotica Péter) gehörten.

Die Entdeckungen aus Gaj werden mit den Namen von fünf bekannter Forscher in Verbindung gebracht, deren wissenschaftliche Wege sich in einer relativ kurzen Zeitspanne hier gekreuzt haben und das wegen der zwei archäologischen Siedlungen: Almásy György, Chernel István, Miske Kálmán, Bella Lajos und Bódog Milleker.

Wenn man Almásy György danken kann für das Interesse und die Bemühungen die aufgrund der Funde liegen, waren Miske K und Bella L jene die dazu beigetragen haben dass diese Funde in die Fachliteratur aufgenommen wurden, und aufgrund des so geweckten Interesses, die ersten archäologischen Forschungen begonnen haben. Am meisten aber hat B. Milleker zur Bekanntmachung dieser Funde beigetragen, seine wissenschaftliche Arbeit ist auch weiterhin ein Arbeitswerkzeug doch auch ein Meilenstein in der Präservierung der Gegenstände aus der

Vergangenheit und der archäologischen Forschung nach wissenschaftlichen Regeln.

Die Entdeckungen von *Gaj-Csollak-féle malom* und *Beli Breg* wurden in die Fachliteratur aufgenommen und trotz der Fehlannahmen betreffend deren Ortung, durch die Besonderheiten der Artefakten, haben diese zwei archäologischen Siedlungen zu der Lehrgang einiger Wahrzeichen der vorhistorischen Zeitspanne des Banates beigetragen.

1

2

3

Pl. I. 1 – Dr. Almásy György (1867–1933); 2 – Bódog (Felix) Milleker (1858–1942); 3 – Zona dunăreană a Banatului (<http://www.ciklonaut.com>).

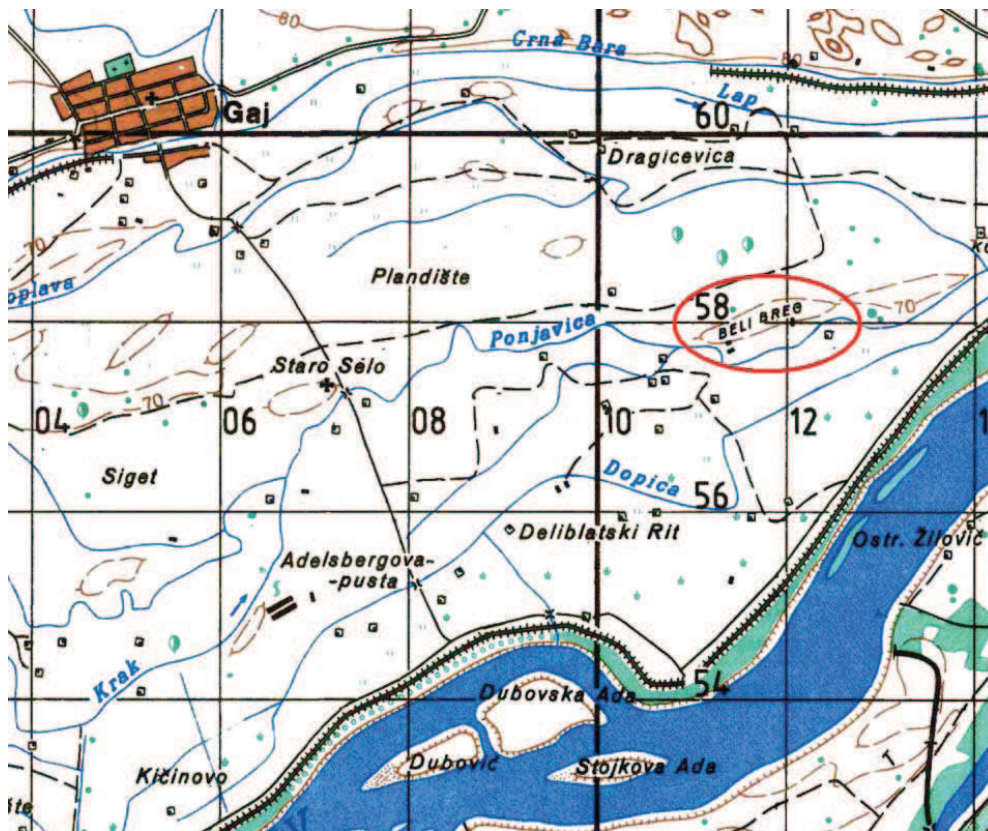
1

2

Pl. II. 1 – Castelul Bernstein (<http://www.schlosshotels.co.at/en/image-gallery>); 2 – Parte a colecției Almásy, păstrată la Bernstein (foto Al. Szentmiklosi, 2010).

1

2

Pl. III. 1 – Localizarea punctului *Beli Breg*; 2 – Fotografia satelitară cu locația punctului *Beli Breg* (Google Earth, 2010).

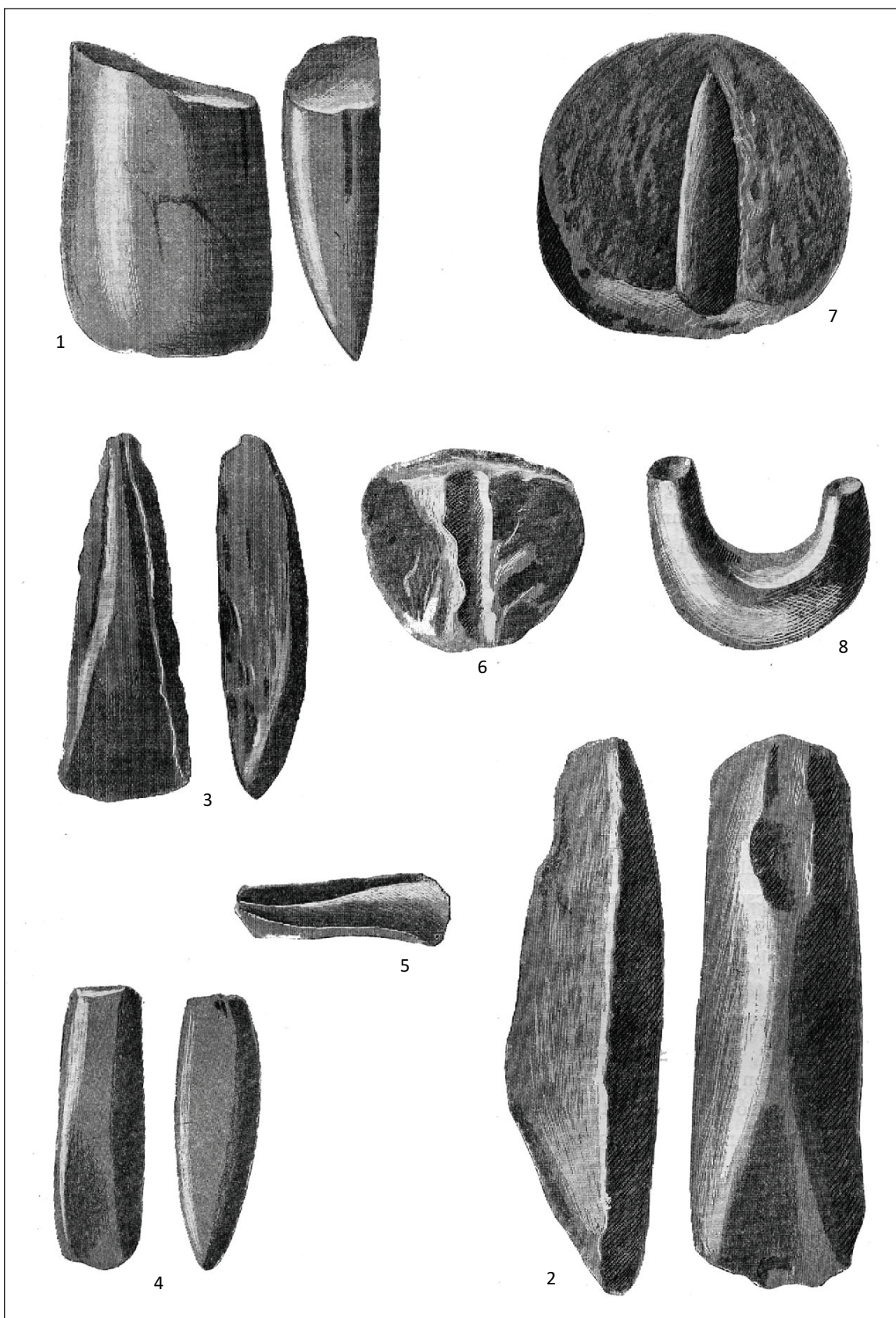
1

2

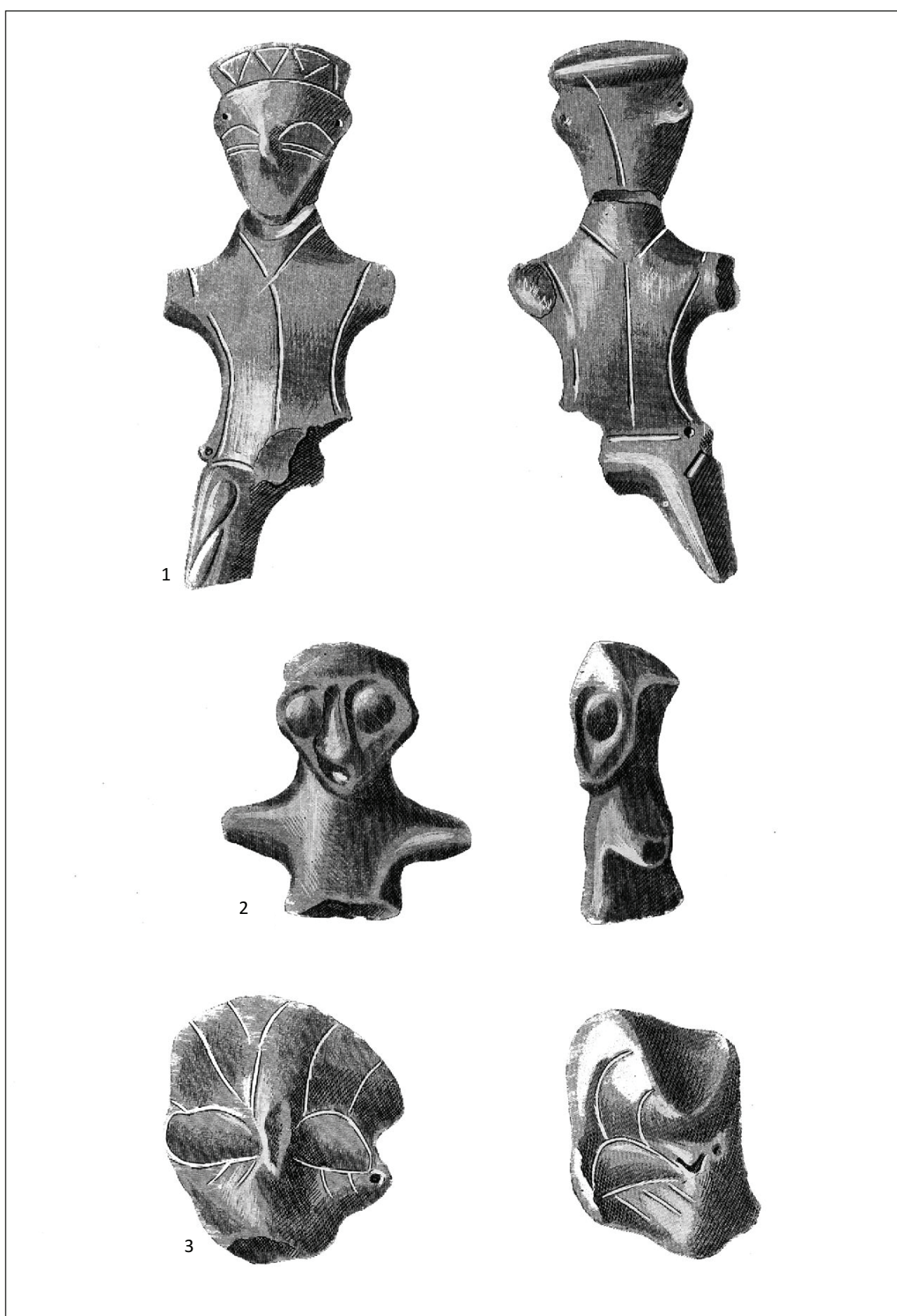
Pl. IV. 1 – Localizarea morii (*Gajski m.*) pe harta celei de-a treia măsurătoare militare; 2 – Fotografia satelitară cu locația probabilă a morii *Csollak malom* (Google Earth, 2010).

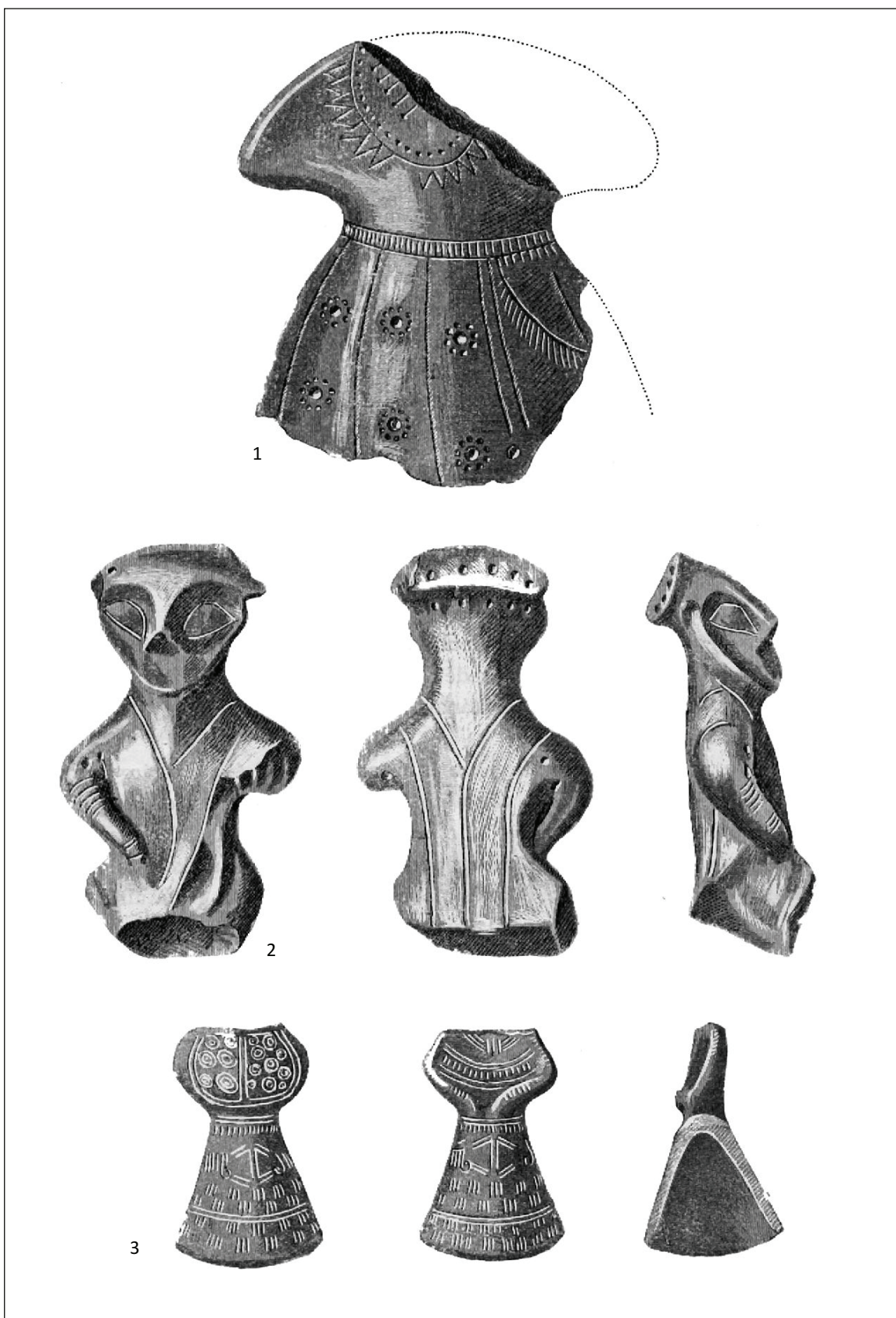

Pl. V. 1-8 – Obiecte din piatră și os din colecția Almásy (după Bella 1898).

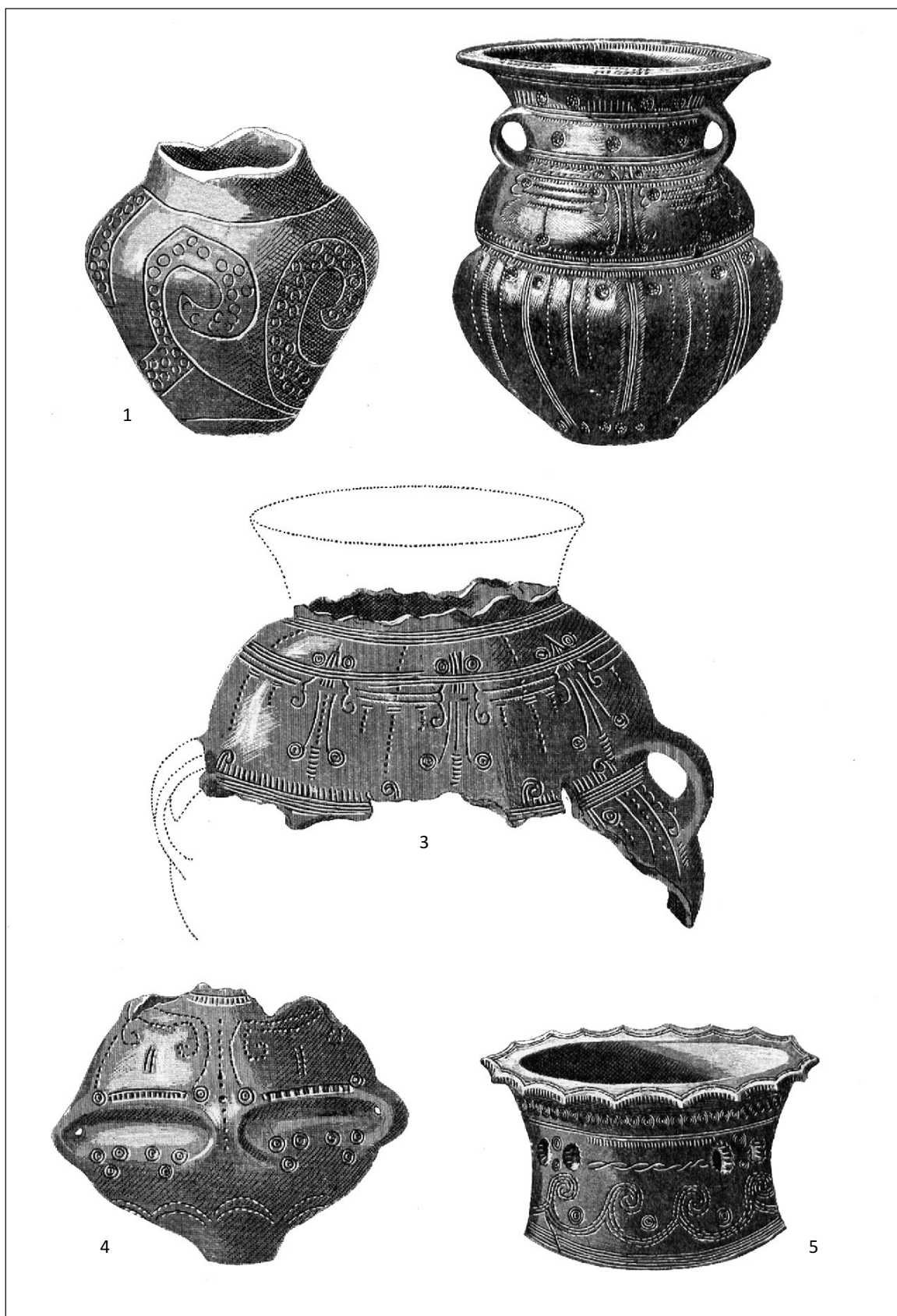

Pl. VI. 1–3 – Idoli descoperiți la Gaj-Csollak- *féle malom* (după Bella 1898).

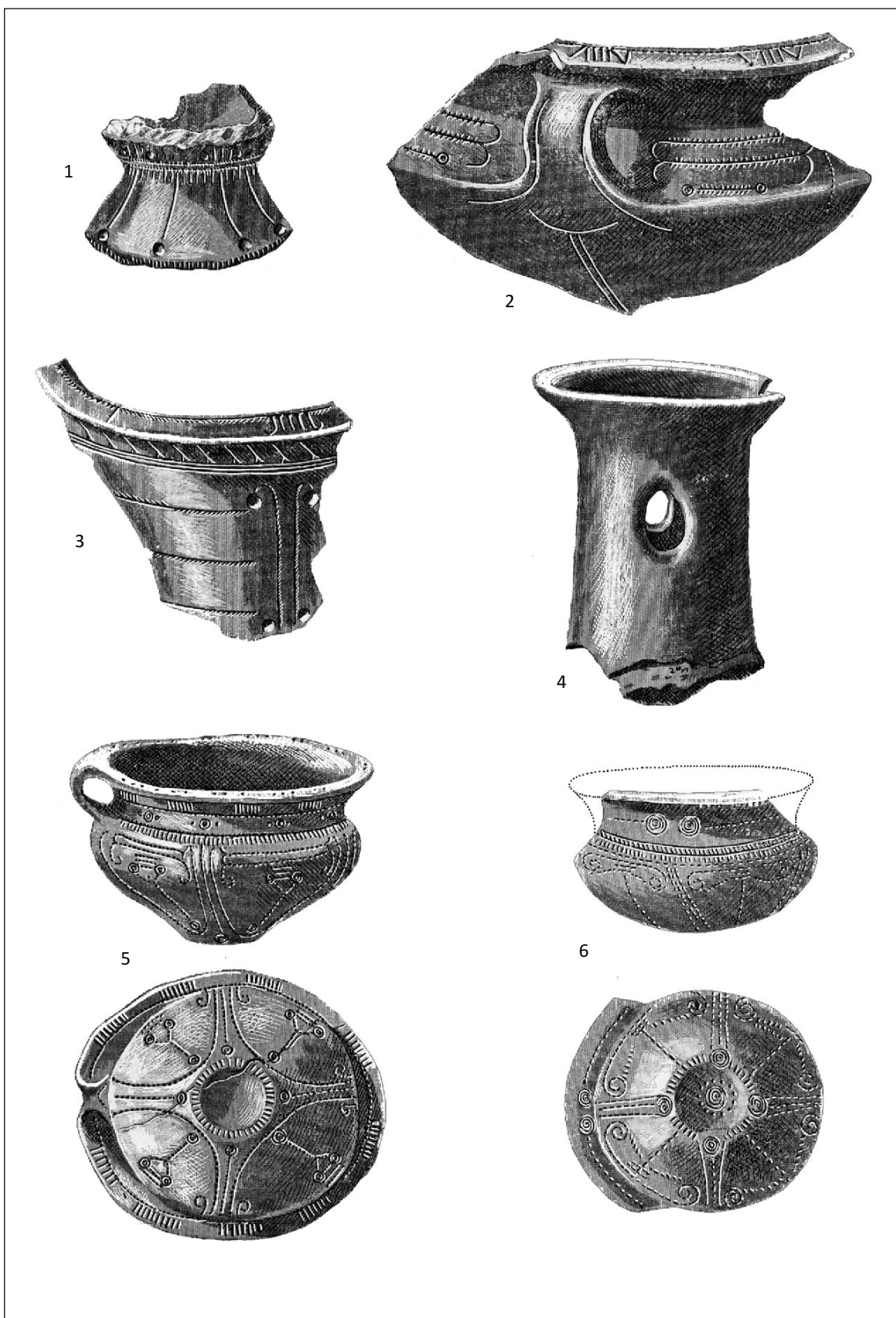
Pl. VII. 1 – Statuete antropomorfe descoperite la Gaj-Beli Breg; 2 – Idol descoperit la Gaj-Csollak- *fèle malom* (după Bella 1898).

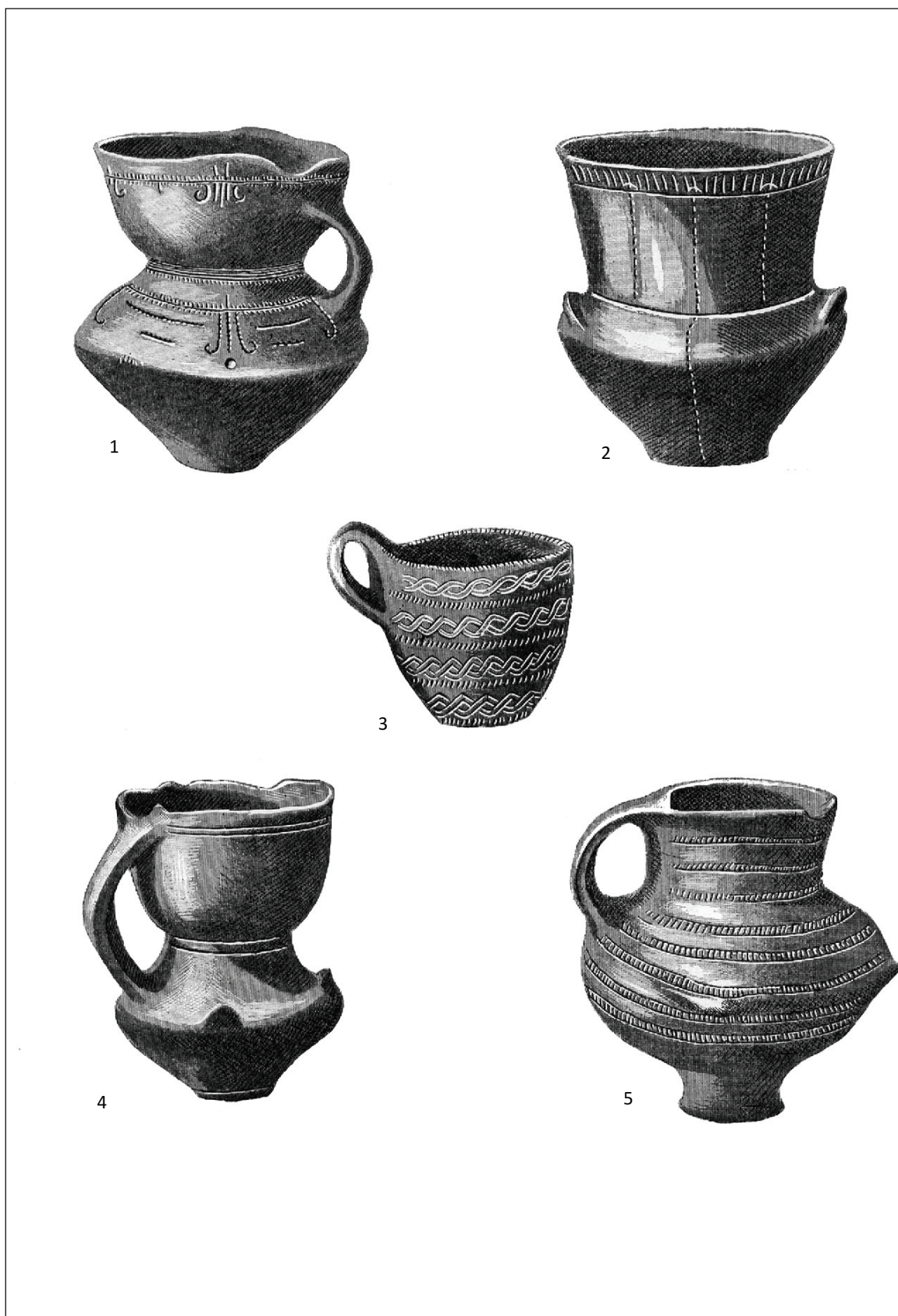

Pl. VIII. 1 – Vas descoperit la la Gaj-*Csollak-féle malom*; 2–3 – Vase descoperite la Gaj-*Beli Breg*; 4 – Vas descoperit la Gaj, fără proveniență certă (col. Almásy); 5 – Suport de vas descoperit la Gaj-*Beli Breg*.

Pl. IX. 1–3 – Fragmente de vas descoperite la Gaj, fără proveniență certă (col. Almásy); 4 – Picior de vas neolitic descoperit la Gaj-Csollak-*féle malom*; 5–6 – Vase descoperite la Gaj, fără proveniență certă (col. Almásy).

Pl. X. 1–2, 4 – Cănițe descoperite la Gaj, fără provenință certă (col. Almásy); 3 – Cană descoperită la Gaj-Beli Breg; 5 – Vas descoperit la Gaj-Csollak-*főle malom*.